

ОҚИЛЖОН ҲУСАН

УСТАНИНГ МУҲАББАТИ

Илмда беназир муаллимим, академик Воҳид Абдулло хотирасига бағишлайман.

Муаллиф

I

Самарқанд кузининг ўзига хос ажиб таровати бор: шаҳар атрофидаги боғларнинг муаттар бўйларига тўйинган қурч ҳавода эринчок мезонлар учиб юради; боғ-майdonларда, ховлиларда ўрик, олма, беҳи, нашвати япроқлари анвойи рангларда кўзни камаштиради; ишқомларда наввотранг ҳусайни, тоифи, ҳар бир донаси мошдан хиёл чоғроқ оқ кишмиш узум бошлари олтиндек товланиб туради.

Бир қарашда худди шундай. Аслида бу қадимий маконнинг кузини инсон умрининг шодлик ва таъшишларига қиёс қилгудек аломатлари ҳам бор. Сумбула кириши билан ҳавонинг тафти кескин ўзгаради, кундуз кунлари ёздагидек исқиб кетадию аввали оқшомлар бирданига салқин тушиб, билинар-билинмас шабада эсади — кексалар ҳам, ёш-яланглар ҳам яктагу чопонга ўраниб оладилар. Самарқандни қоқ иккига бўлиб оқадиган Қорасувнинг, шаҳарни атрофдан камардек ўраб олган Сиёҳоб, Панжоб ариқларининг таъсирими, ҳар қалай, ҳаво намхуш ҳамда вазмин туюлади кишига. Сумбула тунларининг салқинига бепарволик қилиб юпун кийинганлару ўзларининг бардамликларига ишониб, ҳавонинг захрини назар-писанд этмаганлар гоҳо доғда қоладилар — ногаҳон тумов-пучмоққа чалиниб, ухў-ухў» лаб юрадилар.

Сумбулада шаҳар ичкарисидан ўтадиган катта-кичик анхорлардаги обихаёт муздек совийди, тиниклашади, мовий тусга киради; ариқлар тубида қалалиб ётган тошлар, ёз давоми сув ичида ўсган, кузги салқинлар таъсирида ранги унникиб ўчабошлаган турли-туман ўтлар бамисоли очик ерда тургандек аниқ кўринади; анхору ариқларнинг тўлиб оқаётганини, оқимнинг йўналишини зилол сув остидаги ўтларнинг у ён-бу ён тебранишидан билиб олса бўлади. Куз фаслининг тўқинчилиги, ҳавонинг қурчлиги ариқларнинг ҳам қут-баракасини ошириб юборгандек: кечга на — ёз ойлари бир коса сув билан чанқоғини аранг босган киши мана бугун ярим пиёла оби зилолни базўр нўш этади.

Кузда Самарқанд бозорининг манзараси эртагу афсона-лардаги жаннатдан ҳам ошиб тушади. Мотруд тарафлардан — Обираҳмат ариғи бўйидаги боғлардан келтирилган, шираси сават остидан чак-чак томиб турган сарик-қора анжирлар Оҳаклик тоғи этакларида етишган, буруннинг қонидек кип-қизил анорлар, Сиёҳоб бўйларидаги боғ-майдонлардан териб олинган ноку нашватилар кўзларни камаштиради. Ширин-ликлар растасида эса, наввоту халвойи лафздан тортиб кан-долату чакчакидонгача — йигирма-ўттиз айносдаги ширавор неъмат харидорларга мунтазир. Галаосиё тегирмонларида тор-тилган бахори бугдой унидан ёпилган пўлоти нонларни айт-майсизми... Самарқанд бозорини оралаб, бу ердаги ноз-неъмат-ларни кўрган, уларнинг хуш бўйидан баҳрамандланган киши беихтиёр шу ёруғ дунёда инсонлик қамоли билан кўз очгани учун Оллоху таолога минг бора шукрона айтади.

Ҳа, жаҳонга доврук солган Амир Темур бу қадимий ман-зилни ўз давлатининг пойтахти этиб тайин қилганида, табиий-ки, кўп жиҳатларини назарда тутган бўлиши эҳтимолдан узоқ эмас. Чунончи, зукко соҳибкирон тарихда Искандар Зулкар-найндан бошлаб не-не босқинчилар диққатини ўзига охан-рабодек тортган Самарқанднинг ташки душманлар билан ку-рашишга қулай жойда ўрнашганлигидан ташқари бу заминнинг хавосию сувини, ширин-шакар ноз-неъматини ҳам ҳисобга олган бўлса не ажаб...

Тўқинчилик-маъмурлик, димқларни китикловчи анвойи хидлар, хилма-хил кийинган, турли-туман афту ангорли киши-ларнинг бир-бирларини танимаслиги, харидор билан фурушан-ланинг савдолашиб-тортишаётгани — Шарқдаги барча шаҳар-ларда учрайдиган бундай манзара Самарқанд бозорига ҳам хос. Шу боисдан ўрта бўйли, бугдойранг юзли, кексалнигига қарамай кўзлари тийрак боқувчи тўрвасоқол, бошига ним-дошгина салла кўндириб, эғнига қалами ятак кийиб олган қахрамонимиз Уста Ўроққа ҳам бозордагилардан бирор киши аҳамият бераётгани йўқ. Хали бутунлай оқариб улгурмаган соқоли билан салласи бир хил тусда бўлган бу одам юмушдан сўнг — кечки маҳал бозор оралаб манзилига қайтайти. Те-варак-атрофига, тирикчилик туфайли ёмирлаб юрган ранг-ба-ранг кўринишли одамларга айрича бир меҳр билан боқади. Бугун унинг кўзига ҳамма нарса — растама-раста кезиб юр-ган харидорлар ҳам, ўз молини мактаб сотаётган фурушан-далар ҳам; саватларда, улкан-улкан тоғораларда ёйилиб тур-ган табиат эҳсонлари ҳам ҳар кунгидан кўра гўзалроқ туюла-ди. Уста бугун бағоят хушнуд кайфиятда. У бозор оралаб юр-ган, турли элат ва турли дину мазҳабга мансуб одамларнинг барисини ўзининг ака-укасидек кўнглига яқин сезар, иложи бўлса, бирор муносабат топилса, ҳамману ўпиб-қучғудек хо-латда одимлаб борар эди.

Уста Ўроқ мевачилик растасидан обикорлик — сабзавот-растасига ўтди. Карам, сабзи, шолғом, турп, турли хил кўкат-

лар... Қадифурушлар рўпарасига етганида Уста беихтиёр тўхтади. «Челак кишлок атрофларида кадилар дуруст бўладур, дердилар,— ўйлади у.— Мана булар ўша кишлокдин олиб келинган ўлса ажаб эрмас».

Кадилар ўзининг етилиш даражасига, турига кўра хилма-хил рангда эди, синчков кишиларнинг эътиборини беихтиёр торгар эди: сарғиш, оч қизил, оқимтир қизил, кўкимтир қизил... «Масжиди жоменинг ғиштларига ранги-рўған беришда ушмундок туслардин ҳам истифода этилса, хўб дуруст иш ўлур эркан-да, аттанг. Афсуски, бўёкчи эрмасмен, бор-йўғи ғишт бос-тиргувчи устамен...»

Уста ўрок очик чехра билан қадифуруш рўпарасига бориб, иккита чоғрок кади танлаб харид қилди. Аниқроғи, савдолашиб ҳам ўтирмади, фурушанданинг айтганини тўладую, кадиларни кўлтиғига олиб, йўлга тушди. Хушнуд кайфиятда борар экан, табассум билан бошини кимирлатиб кўяр, ўз-ўзига сўзлар, нималарнидир уктирар эди: «Самарқанддек фирдавмонанд бир юртда Мовароуннахрнинг энг катта номозгоҳи — Масжиди жомеръ қурилаётир. Ушмундок табаррук даргоҳни бунёд этмишда иштирокинг бор, ўрокбой. Ха, кичик юмуш эрмас бу! Ушул муътабар иморатнинг битишига оз кунлар колғонин билурсен. Хадемай жахонгир Амир Темур ҳам олис сафардан қайтур. Масжиди жомени тиклашда иштирок қилгон усталар сафинда улуг амир сенга ҳам тортуқ-тарағайлар берса ажаб эрмас, ўрокбой!.. Хе, тортуқ сенга не даркор ўзи, қари нодон? Масжиди жомерага номозга етгонлар акалли бирор бора: «Ушбу иморатни поёнига еткургон усталарни худо ёрлакагай», деб дуо айласалар, сен учун бас-да!.. Ношукур бўлма, ўрокбой, ахир бугун кўпдин ўйлаб юргон ниятингга етдинг — анинг жамолини яна бир бора кўришга мушарраф бўлдинг!.. Эмди армон қилмағил...»

Уста ўрок — аслида ўтакетган такводорлардан эмас. У уламою домлаларнинг, такводор кишиларнинг амри-маъруфларини бепарволик билан, баъзан эса, хушламай тингларди. Унинг беш маҳал номозни қанда қилмай тўла-тўқис ўқиган кунлари камдан-кам бўлади. Бунинг сабаблари бор, албатта. Уста эрта билан бомдод номозини хар куни уйда ўқийди; пешин вақти аксарият (жумъа кунларидан ташқари) меҳнат билан ўтади; номози дигар маҳалида эса, Уста кўпинча йўлда бўлади... Уста ўрок шундай сабабу мулоҳазаларни хар замон-ҳар замонда кўнглидан кечиради-да, номоз-ниёзнинг қанда бўлишидан унчалик ўкинмайди. Чунки у меҳнату заҳмат билан кун кечиришни, ҳалоллик-поклик билан умр ўтказишни тоат-ибодату номоз-ниёздан баланд кўяди. «Ҳалол меҳнат ила умр ўтқаркан кишини худо ҳам, пайғамбар ҳам ёрлақаса ажаб эрмас. Худонинг бирлигига, пайғамбаримиз Муҳаммад Алай-ҳиссаломнинг барҳақлигига ишонсанг, имонни бутун тутсанг бўлди-да», деб ўйларди Уста ўзича. Шу боисдан у бугунги воқеани — севгилисининг жамолини кўриш ўзига насиб этга-

нини ҳам худонинг инояти деб ишониб бағоят мамнун кайфиятда, яратганнинг ўзига қайта-қайта шукрона айтиб бораётир.

Уста Ҳроқ Сайфулло исми шогирди билан Баандховуз гузаридаги Ниёзбой деган атторникида ижарада яшайди. Шогирди ҳам унинг ёнида ишлайди. Сайфулло — устозига ниҳоятда содиқ, меҳрибон йигит. Лекин юмушга боришу манзилга қайтишда устоз ва шогирди деярли бирга юрмайдилар: Уста Ҳроқ ҳар куни барвақт ишга борарда ҳам, кечга яқин ижарахонага қайгарда ҳам яқка юради, негадир сўнгги маҳалларда ёлғиз ўзи хаёл сурини яқин кўрадиган одат чиқарган.

Уста Ҳроқ билан Ниёзбой аттор бир-бирларини, ҳар қалай, ҳурмат-изза қиладилару, аммо камроқ гаплашадилар. Зеро кўпроқ суҳбатлашишга фурсатлари ҳам бўлмайди. Уста Ҳроқ, ўздан ёшроқ бўлса ҳам, ҳовли эгасини «Ниёзбой ака» деб атайдди. Ниёзбой ҳам Уста Ҳроқ ҳақида гап кетганда: «Фақат шунчаки бир уста эрмас бу одам, бамисоли фаришга», деб кўни-кўшнилариға мактайди.

Уста ҳам, унинг шогирди Сайфулло ҳам эрталабки нонуштани, кечки таомни Ниёзбойникида ўтказадилар. Ана шу икки маҳал емагу ётоқхона учун ҳовли эгаси — Ниёзбой атторга ҳақ тўлайдилар. Ҳртадаги байлашувда ҳовлиға бирор масаллик ёки емиш-овқат келтириш ҳақида гап бўлмаган. Шунинг учун бўлса керак, ҳар кунгидан ўзгача — хушнуд кайфиятда иккита ковокни қўлтиқлаб келаётган Уста Ҳроқни кўрган Ниёзбой аттор хайрон бўлиб, озгина тараддуланиб қолди. Улар ташқи ҳовлининг мўъжазгина икки табақали дарвозаси олдида бир-бирлариға дуч келдилар.

— Ҳормангиз, Уста бобо!

— Бор бўлинг, Ниёзбой ака! — деди Уста жилмайиб.

— Бир нимарсалар кўтариб, меҳнат тортиб юрибдурсиз? Қадиллик таом егингиз келгон эрса, бир оғиз билдирмайсизму? Бунчалик заҳматга не ҳожат?..

— Э, нечун заҳмат бўлсун, Ниёзбой ака, назаримга, ажиб неъмат бўлуб жилва берди, харид айламасликнинг иложи йўқ кўринди.

— Бугун хиёл ўзга маҳфилда кўринадурсиз, Уста бобо, — деди билинар-билинемас жилмайганича ҳовли эгаси. — Зиёфатда иштирок этдингизму? Билгимча шароб отлиғ нимарсадин нўш этган кўринасиз...

— Топдингиз, Ниёзбой ака, мен бугун ростдин сармастмен, — дея ҳовли эгасининг кўзларига тикилди Уста Ҳроқ. — Валек шаробдин эрмас, бахт оғушидамен, армонсиз одаммен. Вақти-соати бирлан ўзим сизга сўзлаб бергаймен...

Уста Ҳроқ дарвозахонадан ичкариға кириб, қадиларни су-пачага қўйди-да, тўғриға — ўз ётоғиға йўл олди. Ҳовли эгаси жилмайганича, унинг ортидан қараб, бошини сарак-сарак қилиб қолди.

Уста Үрок, Ниёзбой аттор, Сайфулло ва Ниёзбойнинг ўн саккиз яшар ўғли Назар ташки ховлидаги такъяхонада хуфтон номозини ўқидилар. Жойномоз устида шариату тарикатдан кискагина суҳбатлашиб ўтирганларидан сўнг ховли эгалари хайр-хушлашиб, ичкари ховлига кириб кетдилар. Уста Үрок билан Сайфулло ҳам такъяхонадаги шамни ўчирдилар-да, ўз ётоқхоналарига ўтдилар. Устоз ва шогирд, ҳар кунгидек, ухламок учун ўзларига тўшак тўшаш асносида Масжиди жомеъ қурилишидаги кор-холлардан, одамларнинг аҳвол-руҳиясидан гаплашдилар. Кейин шамни ўчириб жой-жойларига чўзилдилар.

Сайфулло дарҳол ухлаб қолди. Уста Үрокнинг эса, ҳадеганда уйқуси келавермади. Уста бугун кундузи бўлиб ўтган манзарани қайта-қайта эслар, кўзларини юмиб ётгани ҳолда хурсандлигидан ўзича бошини қимирлатиб жилмаяр, ёшликда берган кўнгил куши — соҳибжамолини яна бир бор кўрганига шукрона айтар эди. «Бас энди, Үрокбой, худонинг инояти шунчалик бўлар-да,— деб ўзига ўзи таъкидлади у.— Бундин ортуғини хаёлга келтирмак ҳаддин нарига ўтиш эрмасму? Вақти қазойинг етиб, фоний дунёдин боқий дунёга равона бўлур эсанг ҳам эмди армон қилмағил. Ул санамнинг кўнглида ҳам сенга озгина — тарик ёки зиғир янглиг илинжи бор эрмишки, баҳона топиб сенинг назаринга ўз жамолини нишон айлади. Йўқса, анинг бу ёруғ оламдаги нуфузи, мартабаси, эътибори илкида сен ким бўлибсен, Үрокбой!»

Уста Үрок севгилсининг Масжиди жомеъ ховлисига иккинчи бор ташриф буюрганини эслаб, ўзича бир кулиб кўйдди, дилида ул санамнинг донолигига, зукколигига тасанно айтди. Уста беихтиёр ётган ўрнидан туриб кетди. Шамни ёқиб ўтирмади, қоронғида тоқча кесақисидан қулоҳини, яктагини топди-да, кийиниб ховлига чикди. Ташқарида сумбуланинг билинар-билинмас салқин шабадаси эсарди. Шомдан кейин юз кўрсатган тўлдин ой тахминан бир терак бўйи баландликда шуъла сочиб, ховлини ёритиб турарди. Уста, гарчи кеча ойдин бўлса ҳам, дарвозани очиб кўчага чиқишга, кўча кезишга юраги ботинмади. Ховлида бирор соатлар чамаси завқёб кайфиятда у ён-бу ён айлланиб юрди. У эсини таниганидан бери кўрган-кечирган воқеаларини ўзича бирма-бир хаёлидан кечириб чикди. Табiiйки, кўп йиллар муқаддам вафот этган хотинини ҳам хотиридан ўтказиб: «Раҳматлининг жойи жаннатда бўлғай» деб тилак тилади. Сўнгра Уста Үрок яққа-ёлғиз ўғли Самандарни эслади, унинг уйли-жойли бўлиб, ўзидан тиниб кетганини ўйлаб, хурсанд бўлди, яратганнинг ўзига шукрона айтди.

Тўлдин ой салкам тиккага келиб қолди. Уста Үрок тун яримлаётганини хаёлидан кечириб, уйга кирди-да, қулоҳини, якта-

гини ечиб, ўрнига чўзилди. Тоза ҳавода асаблари майинлашиб, кундузги меҳнатнинг чарчоғи ҳам ўзини билдирди шекилли, тез орада кўзи илинганини билмайди, бир маҳал тўсатдан уйғониб кетди: дарвоза тақиллагандек бўлди. «Бизнинг ҳовли дарозаси ўлсаму ёхуд кўшнининг дарвозасиму?— дея хаёлланди Уста кўзини очиб.— Ёхуд наздимга шундок туюлдиму?»

Дарвоза иккинчи бор тақиллади, худди аввалги оҳангда, тўрт марта урилди. Бу гал тақиллаш овози баландроқ эшитилди. Кўзғолайми-йўқми, деб иккиланиб ётган Уста беихтиёр ўрнидан турди. Кулоҳини бошига илиб, яқтагини йўл-йўлакай кийганича яна ҳовлига чиқди. Худди шу тобда ичкари ҳовлидан Ниёзбой аттор ҳам шоша-пиша чиқиб келаётган экан. Иккалалари дарвоза яқинига бориб, олдинма кейин овоз бердилар:

— Ким?

— Кимсиз?

Ташқаридан, аниқроғи дарвоза устидан ёш боланинг овози эшитилди:

— Уста ўрок бобом ўшул ҳовлида турадурларму?

— Ҳа, шунда турадурлар. Не юмушларингиз бор эрди?— деди Ниёзбой аттор хайрон бўлиб. Шу аснода у хайратдан елкасини қисганича Устага савол назари билан қаради. Овоз берган бола отда эди. Аммо у ёлғиз эмасди, дарвоза ортида отларнинг бир жойда тургандаги пишқириғи, туёқлар дупури кулоқка чалинарди.

— Очингиз, Уста бобомда ошиғич юмушимиз бор,— деди дарвоза ортидаги бола.— Саройдин келурмиз...

Уста ўроқнинг юраги беҳосдан шигиллаб кетди. «Саройдин?... Не юмуш бўлса эркан? Ошиғич дейдурлар...» Гарчи эл-улус олдида, амирлик олдида ҳеч қандай гуноҳи йўқ бўлса ҳам, бир лаҳзанинг ўзида ҳар хил хаёлга борди Уста бояқиш... Боланинг овози-ку... Ҳар қалай, ёмонликдин нишона эмасдур... Аммо бир неча отликнинг қоқ ярим кечада сўроқлаб келиши... Ишқилиб яхшилиққа кўринсин-да! Бирор иғво ёки ғаразли қутку бўлмасин-да... Бундай замонда олчок кишиларнинг дастидан ҳар қандай қабих ишлар келиши мумкин!.. Шундай бўлса ҳам Уста ўзига тикилиб турган Ниёзбой атторга, дарвозани очверинг, деб ймо қилди. Ҳовли эгаси дарвозани очди. Биринчи бўлиб кўчага чиқишга юраги бетламай турган Ниёзбой аттор, олдин сиз юринг, дегандек Устага ишора қилди. Иккалалари бир лаҳза тараддуланиб қолдилар. Шу орада ташқарида кимлардир отдан тушди ва тахминан ўн ёшлар чамасидаги бир бола, унинг икки ёнида хиёл бўйчанроқ икки ўспирин дарвоза остонасидан ҳовлига қадам қўйдилар. Олдиндаги бола биринчи бўлиб Уста ўрок билан сўрашди:

— Бардаммисиз, Уста бобо?— деди у.— Сизни топқонимиз ҳўб дуруст бўлибдур...

Уста ўрок, гарчи ойдин кеча бўлса ҳам, хавотирланиб тургани учунми, дабдурустан болани таний олмади. Башанг ки-

йинган боланинг узун камзули ойдинда яркираб турарди. У уқлар санчилган кичиккича саллани бошига кўндириб, ўзининг бўйига яраша шамширини белнига тақиб олганди. Унинг ёнида ҳовлига кирган бўйчанроқ ясовулчалар эса, ҳеч ким билан сўрашмасдан, гап-сўзга кўшилмасдан, ўнг ёнларидида осилиб турган шамширлари дастасини ушлаганларича, хиёл нарида қаккайиб хушёр қотишди.

— Уста бобо, мени танимадингизму? Улуғбекман,— деди бола бошини кўтариб. Ойдинда унинг кўзлари яркираб кўринди, жилмайиб тургани билинди.

— Э, шахзодам, бу ўзингизмусиз?— деб юборди ҳалидан бери хавотирланиб турган Уста ўроқ овозини баралла қўйиб. У ўзида журъат сезиб Улуғбекни пешонасидан ўпди.— Пой-кадамингизнинг садағаси кетай, шахзодам. Келлинглар, хуш келибсизлар, шахзодам...

Улуғбек Устанинг ёнида хиёл эгилганча ҳайқалдек қотиб турган Ниёзбой аттор билан ҳам сўрашди. Кўчада тағин бир неча жилвдор ўспиринлар бор эди шекилли, онда-сонда гўн-гир-гўн-гир овозлар эшитилиб қоларди.

— Ярим тунда безовта бўлуб ташриф бўюришингизнинг бонси недур, шахзодам?— деб сўради Уста.

— Бонси бор, Уста бобо,— Улуғбек Уста ўроқнинг чимчилогидан ушлаб олди-да, ҳовли ичкарироғига йўл бошлади ва ўз ясовулларига ўгирилиб деди.— Уста бобом ила бизни холи қўйингиз... Ҳеч кимса йўқ жой борму, Уста бобо?

— Бор, шахзодам, бор...

Уста ўроқ, ўз ётоқхоналарида Сайфулло уқлаб ётгани учун, Улуғбекни такъяхонага бошлади. Уларнинг ёнида ўзини ортқича сезган Ниёзбой аттор яқка ўзи ичкари ҳовлига қараб юрди. Уста чакмоқ тошни топиб, шамни ёқмоқчи бўлди, аммо Улуғбек, чирокнинг ҳожати йўқ, деб унамади.

— Уста бобо, сизни бир сирдин воқиф этгани келурмен... Ғоят кўрқинчли хабар...

— Олло таоло асрағай, не сир эркан, шахзодам?— деб сўради Уста ўроқ таҳликали овозда шивирлаб. Унинг кўнгли қандайдир нохушлик юз берганини бойдан бери сезаётган эди.

— Бугун саройда машварат бўлди...

— Машварат?— деб сўради Уста ўроқ.

— Ҳа, мен ҳам машваратга кириб ўлтурдим. Сизнинг хабарингиз йўқ эрдиму, Уста бобо?

— Мен машваратларда иштирок этмайдурмен. Гоҳо... лузуми топишгудек бўлса...

— Машваратда дедиларки, Уста бобо... Холонки, Темур бобом уч кунлик йўлда эрканлар. Худо хоҳласа, уч кундин сўнг келиб, жумъа номозини Масжиди жомеда ўқир эрмишлар...

— Иншоолло, соҳибқиронимиз эсон-омон келгайлар,— дея қакки қўлини юзига тортди Улуғбек айтишни лозим бўлган сирни олҳақ бўлиб қутаётган Уста ўроқ.

— Масжиди жомеъ уч кунда битиши лузум эркан. Катта равоқда юмуш мўлми, Уста бобо?

— Икки кунлик, нари борса уч кунлик юмуш,— деди Уста Ўрок ўйлаиб.— Не эрди, шахзодам? Холонки сирни демадингиз...

— Мен сизни хўб яхши кўрурмен, бобожон. Сизга раҳмим келур. Сиз хўб дуруст бобосиз. Аммо алар... сизни маҳв этмоқчилар. Бошини танидин жудо килурмиз, дедилар. Эшитиб мен ҳам кўрктум.

— Кимлар? Не ёзуғим учун?— деб сўради Уста Ўрок ваҳимага тушиб.

— Машваратдагилар... Мубошир¹ бирлан Мухаммад Жалда сўз айтди. Равоқда сўнгги ғишт қўйилган кун Уста Ўрокнинг бошини танидин жудо килмоқ лузумдур, деди. Вазир Хўжа Маҳмуд Шаҳоб ҳам бошини кимирлатиб ўлтурди.

— Гуноҳим не эркан, шахзодам?— деди қаттиқ изтиробга тушган Уста Ўрок.— Борлик хунаримни бериб, борлик ғайратимни соҳибкирон хонадони шухратига сарф этганим эвазига берилган жолду² бўладими бул?!

— Не эрканин билмадим, Уста бобо,— деди ёш Улуғбек. Шаҳзода машварат қарорининг сабабини билмас, тушунмас ёки тушунса ҳам ҳозир аниқ айтмаётган эди. Айни пайтда у ўзининг болагини эсидан чиқариб қўйгандек — бамисли катталардек босиқлик билан сўзларди.— Ул тарафи менга қоронғу. Гуноҳингизни билмаймен. Фақат эшитганим: «Ушбу кун Уста Ўрок шаккоқлик қилди», дедилар...

— Ғазабим кўзғагани учун ўтинч сўраймен, шахзодам!

Уста Ўрок ўзича машварат қарорининг боисини тушунган эди.

— Менга қолса... ўтинч сўрашингизга хожат йўк, Уста бобо,— деди шахзода.— Мен сизни ўз бобомдек хуш кўрганим боис... Шу боис сизни воқиф этгали келдим. Ахир алар сизни маҳв этмоқчилар! Не фикрга келурсиз? Равоқдаги юмушингизни бажарасизму?

«Сўзларининг маъниси доноликдан нишона,— деб ўйлади Уста ўз суҳбатдоши ҳақида.— Бамисли чўнг кимсани кичрайтиб қўйғондек».

— Ғайрат килур эрсак, икки кунда битур, шахзодам,— деди Уста овозини чиқариб,— шошилмай меҳнат килур эрсак, уч кунлик юмуш... Сизнинг бу манзилга келганингизни ўзингиздан бўлак бирор кимса биладурму, шахзодам? Ҳеч кимса бирлан маслаҳатлашмадингизму?

— Катта бибимдан маслаҳат олум... Сароймулк бибим-чи, ўшал бибимдин руҳсат олдум. Елғиз ул киши биладурлар.

¹ Мубошир — бош корфармо

² Жолду — совға, тўхфа.

Уста Ўрок беихтиёр кўкрагини тўлдириб нафас олди-да:
— Ул зоти олий ҳам машваратга кириб эрдиларму?— деб сўради.

— Йўқ, машваратда айтилган гапни катта бибимга мен сўзладим. «Уста бобомни кутқариб қолинг, бибижон»,— дедим.

— Сароймулк хоним не дедилар?— кизиксиниб сўради Уста Ўрок.

— Аввал индамадилар,— деди ёш шахзода.— Хомуш бўлдилар, ҳолонки... кўзларидин ёш томди. Кўп жим ўлтурдилар. Сўнг: «Мен кутқаролмаймен, иложим йўқ», дедилар. «Андок бўлса, менга рухсат этинг, бориб айтай, бибижон», дедим. «Не қилмоқчисен?» деб сўрадилар. «Уста бобомни топиб, шу гапдин воқиф этурмен», дедим. Аввалига бибим рухсат этмадилар. «Насиҳатим шулки, ўзингни ўтга, чўгга уравермагил», дедилар. Шул сўзларни деб тагин хомуш ўлтурдилар. Сўнг: «Энди сен ҳам йигит бўлаётирсен, ихтиёр ўзингда. Валеқ ул манзилга борғонингни зинҳор-базинҳор ҳеч кимса билмағай», дедилар.

— Минг раҳмат сизга, шахзодам! Бул кунги шахзодалиқ карамингизни умрим бўйи унутмағаймен. Илоё, мартабангиз Темур бобонгизникидин ҳам зиёда бўлғай. Сароймулк хонимга мендин раҳмат еткурунг. Ул мўътабар зоти олийни ҳам умрим бўйи эсдин чиқармағаймен.

— Не тадбир ўйлайдурсиз, Уста бобо? Самарқанддин қочадурсизму? Алардин беркинадурсизми?

— Ўйлаб кўрамен, шахзодам,— деди Уста Ўрок Улуғбекни суйиб елкасига кўлини қўяр экан. Шу аснода у узун ух тортиб кўйди.— Тадбир ўйламоқ даркор. Не бўлса-да, гуноҳсиз ўлиб кетиш алам қилади кишига. Олло таоло йиборғон ажал бирлан юзма-юз бўлмоқ — ҳар кимсанинг бошида бор савдо. Валеқ шунча ранжу захмат чексангу, охир-оқибатда мубтазал¹ кимсадек золимнинг қиличига дучор бўлсанг, бунинг армони юз йиллар оша суяк-суягингдин ҳам аримайдур!.. Буни сизга не учун демокдамен-а, шахзодам? Ахир сиз ҳали навнихолсиз, бундок гапларга тушунмағайсиз...

— Тушунамен, Уста бобо,— деди Улуғбек кетишга тараддуланиб.— Не бўлса ҳам, сизни баъд хавфдин огоҳ этдим. Алардин эҳтиёт бўлунг.

— Олкиш сизга, офарин сизга, шахзодам. Мен учун ўз фарзандимдин ҳам зиёда бўлдингиз.

Улуғбек хона эшигига етганда тўхтаб, яна бир карра болаларча қизиқувчанлик билан сўради:

— Энди не қилурсиз, Уста бобо?

— Қаллам қотиб турибдур, шахзодам, ўйлаб кўрамен,— деди Уста Ўрок Улуғбекдан олдин эшикни очар экан.— Ўзингиз эртага Масжиди жомеъга келадурмүсиз?

Келамен, Уста бобо. Не юмуш эрди?

¹ Мубтазал — беқадр

— Балким ўшал масканда юз кўришурмиз. Хали сўнги гиштни кўйгунча муҳлат бор...

Олдинма-кейин хонадан ташкарига чикдилар.

— Фурсатларингиз кам эркан, дастурхон ёзолмадим, шахзодам,— деди Уста Ўрок овозини баралла кўйиб.

— Уста бобо, хайр, хуш колгайсиз.

Ховли ўртасида котиб турган ўспири ясовуллар берирак келишиб, ёш Улуғбекнинг икки ёнига ўтиб олдилар. Уста Ўрок бироз юриб бориб, уларни дарвозагача кузатиб кўйди. Отликлар жўнаб, уларнинг шовури узоклаб кетганидан кейин дарвоза ёшилди. Боядан бери ичкари ховлида ногаҳон ташриф буюрганларнинг кетишларини бетокатлик билан кутиб турган Ниёзбой аттор илдам юриб, Уста Ўрокнинг ёнига келди.

— Ха, не гап, Уста бобо, тинчликму? — деб сўради у хавтирлик билан.

— Тинчлик, Ниёзбой ака.— деди Уста Ўрок. У дили ғашланиб, эзгин туйғулар оғушида бўлса ҳам, хафачилигини билитирмаслик учун осойишта сўзлашга ҳаракат қиларди.— Бул навнихол болакай сохибқиронимизнинг набиралари эркин билурмусиз? Танидингизму ани?

— Улуғбек суюк набира эркан, деб эшитиб эрдим,— деди Ниёзбой аттор.— Не дейдур ул кичик амирзода? Тун кечада не юмуш бирлан келибдурлар?

Уста Ўрокнинг ёлғон сўзлаш одати йўк эди. Лекин хозир вазият такозо этгани боис, зарур маҳал ўтирик сўзлаш ҳам жонздур, деган мулохозада ёш Улуғбек билан ўзи ўртасида бўлиб ўтган гап-сўзни бошқача талкин этди.

— «Темур бобом уч кундин сўнг келадурлар. Сиз иморатни бино этурда кўб ва хўб захмат чекдингиз. Сизга бобомдин сўраб жолду олдуриб берадурмен», дегани келибдур эркан. Каранг, Ниёзбой ака, шахзода бўлса ҳам, бола болалигига борур эркан-да. «Ҳожати йўкдур, шахзодам, шул сўзларингизнинг ўзи менга жолдудин юкори турур», дедим. Тўғри дебманму?.. Вале, шахзоданинг тунда бу ховли рўйига келиб кетгани хусусида бирор кимсага оғиз очиб юрманг, Ниёзбой ака.

— Шундок денг-а,— деди ховли эгаси хайронлик билан Устага тикилиб. Чамаси у Устанинг сўзларига ишонишини ҳам, ишонмаслигини ҳам билмас эди. Лекин шуниси борки Уста Ўрок тайинламаса ҳам Ниёзбой аттор бу ҳақда бироқ кимсага оғиз очиб гапирмас эди, кўпроқ ўзининг тирикчилиг тинчилигини ўйларди.

Ниёзбой аттор, ҳар қалай, хотиржамланиб яна ичкари ховлига юрди. Уста Ўрок ётоқхонага кирди. Ҳеч нарсадан бехе бар Сайфулло хуррак отиб ухларди.

Уста Ўрок узок вақт ухлаёлмай ётди. У энди оғир изтиробл тинимсиз ух тортар, ўйлай-ўйлай дунёнинг бевафолигини татқидлагандек ўнг тиззасига секингина уриб кўяр эди. Уста, эрт:

га ишга чиқиш керакми-йўкми, деб кўп иккиланди. Охири Масжиди жомеъ қурилишига эртага ҳам боришга қарор қилди ўзича. Хўрозларнинг иккинчи бор кичкиришидан сўнг кўзига уйку илинди...

III

Сайфулло устозининг хаётини Уста Ўрокнинг ўзидан кўп марта эшитганди, шу боисдан унинг кўп сирларидан воқиф эди. Зеро, бу йигит машхур устага шогирдгина бўлиб қолмай сирдош дўст ҳам бўлиб қолганди. Уста Ўрок Сайфуллони ўз фарзандидай хуш кўрарди, онда-сонда бўлса ҳам, улар ўртасида ҳазил-мутойиба гаплар ҳам юз берар эди. Лекин Сайфулло бу гал тунда бўлиб ўтган воқеадан беҳабар қолди...

Эрта билан, одатдагидек, Ниёзбой аттор усталар турадиган хонага нонушта олиб кирди. Учалалари нон тўғралган косаларга сузилган кесиккина, хуштаъм ширчайни ичиб олдилар. Сўнгра узумдан, анжирдан тановул қилдилар. Уста Ўрокнинг иштаҳаси яхши эмасди. Шундай бўлса ҳам, у сир бой бермаслик учун, шерикларидан қолишмасликка ҳаракат қилди. Дастурхон устида гап-сўз кам бўлди. Нонуштага фотиҳа ўқилганидан сўнг Ниёзбой аттор, дастурхонни йиғиштириб олиб чикди. Уста Ўрок билан Сайфулло бири-кетин Масжиди жомеъ қурилишига йўл олдилар...

Қурилишдаги ишлар бугун ҳам ғоят кизгин эди. Масжиди жомеънинг кенги-мўл ховлисида ҳам, ҳужраларнинг ёнида ҳам, деворлар устида ҳам сўнгги юмушлар амалга ошириларди. Озарбойжондан, Эрондан, Хиндистондан олиб келинган, кўзларига кўзойнак такиб, яктақларининг липасини белларига қистириб олишган ўнлаб сангтарош усталар бирлари ўтирган, бирлари турган кўйи ховли бўйлаб зич тўшалган мармар устунларга сўнгги сайқал бермоқда эдилар. Ун-ўн беш одам эса, ховли тўридаги, кечагина ҳавозалари туширилган катта масжиднинг ичкарасидан чиқарилган, ёни-берисидан тўпланган супуриндиларни замбиллар билан аллақаёкка ташиб кетишарди. Яна баъзи хизматчилар икки ёндаги кичик масжидларнинг ҳавозаларини туширишарди, шу иш баробарида гумбазларнинг чангини артишарди.

Масжиди жомеъга қираверишдаги олдинги маҳобатли равоқдан эса, ҳавозалар туширилмаган, бус-бутунлигича турибди. Хали бу ерда бир-икки кунлик юмуш бор. Уста Ўрок билан Сайфулло мана бугун ҳам бир неча соатдан бери ҳавоза устида туриб олганларича ҳар кунгидек маҳобатли равоққа гишт бостирмоқдалар. Гишларни саралаб берувчилар ҳам, лой-қоришма ташувчилар ҳам ҳар бир имо-ишорага маҳтал бўлиб ўз хизматларини адо этаётирлар.

— Хормангиз, Уста Ўрок!..

Орка тарафдан иохос эшитилган овоз Устани хушёрлантирди. У ортига ўгирилиб, ҳавоза устида илжайиб қараб турган

Муҳаммад Жалдани кўрди. «Епирай, қайдин пайдо ўлди бу валад?»

— Бор бўлингиз, таксир!— деди Уста овозини чиқариб.

— Бардаммисиз?

— Оллоҳга шукр!

Уста ўрок ногаҳон юмушдан тўхтаб, сўл кўлида гишту ўнг кўлида лойкафгир билан Муҳаммад Жалданинг туришига, афти-ангорига бир зум тикилиб қолди. Бечоранинг шу бир лаҳзалик нигоҳида кўркув ҳам, бу доғули кимсадан жирканиш ҳам бор эди. Уста авваллари бу корфармо билан ҳар гал меҳнат устида юз кўришганида, ҳурматини жойига қўйиб, уч-тўрт қадам юриб, унинг истикболига борарди, қўллари лой-чанг бўлгани учун билагини тутиб сўрашарди. Бугун у ўша мулозаматни бажо этишга ўзида рағбат сезмади.

— Кўлим лой, таксир, илкингизга бориб сўрашмағоним учун мендин малул ўлмағайсиз,— деб қўяқолди.

— Биз олло таолонинг камтарин қулларидурмиз, ҳеч кимсадин малул ўлмағаймиз,— деди Муҳаммад Жалда Устага тиржайиб тикиларкан. Чамаси, ёвуз ниятли бу кимса бир-икки кундан кейин умри тугайдиган бу одамнинг ахволини, юз-кўзидаги ҳолатини яхшилаб кўриб олмоқчи, зўр кизиқувчанлик билан томоша қилиб, эслаб қолмоқчи эди. Қалхатдек тикилиб туришидан маълум эдики, ҳозир у ўзини ўқ-ёйи сира хато кетмайдиган ўткир овчи, Уста ўрокини эса химоясиз, мунглиг бир маҳлук ўрнида тасаввур қиларди.

Уста ўрок ўзидан йигирма ёшлар кичик бўлган Муҳаммад Жалдани анчадан бери, айниқса, Масжиди жомеъ қурилиши бошланганидан буён яхши билади. Қорачадан келган, юзи ва пешонаси узун, кўзлари тинимсиз ўйнаб турадиган, юзи-кўзига номутаносиб ўрнашган ялпоқ бурунли бу одам, эшитишларга кўра, асли Авлиёота шаҳри атрофларида дунёга келган экан. Гўдаклигида унинг ота-онаси Андижонга кўчиб боришибди ва Муҳаммад Жалда ўша ерда улғайибди. Қурилишдаги усталару оддий юмушчилар уни кўрганда хушёр тортиб, ундан ҳайниқиб юрадилар. Зеро, имкон топилган жойда ўзини кўрсатишга уриниш, эл-улус орасида камтарлигу камсуқумлик билан обру топаётган кишиларни кўролмаслик, ўжарлик ва ўч олишга чанқоқлик — унинг киефасини белгилайдиган аломатлар эди.

Муҳаммад Жалда бундан беш йил муқаддам — Масжиди жомеъ қурилиши бошланган пайтлари бу ердаги йигирмага яқин ўнбошилардан бири эди. Тез орада у ўзининг чусту чакқонлиги билан, ихтиёридаги хизматчиларга қаттиққўллик қилиши билан ном чиқарди: бировларни ўзи қалтақлади, бошқа бировларга юқоридан қаттиқроқ жазо сўраб олди. Хуллас, бошқаларнинг назарида Муҳаммад Жалда ана шу иморат қурилишининг жонқуярларидан бири сифатида танилди. Мана бир йил бўлаётирки, у Хўжа Маҳмуд Довуддан кейинги иккинчи корфармолик мартабасига эришди. Аввалги йиллари од

дийгина мўйлаб кўйиб, бошига дўппи кийиб юрадиган Мухаммад Жалда, иккинчи корфармо даражасига кўтарилаётганидан сўнг, соқолини ўстирди, бошига катта дастор кийди. У ҳамيشа кулоғи устига қалам кистириб юрадиган, биронларга гап уқтираётганида дәрҳол қаламини кўлига олиб, хафтига қаттиқ қаттиқ уриб гапиралитан олат чиқарди. Аслини олганда ана шу ҳовликма кимсанинг ўжарлик билан ўтказган шижъа мулоҳазаси Масжида жомеъ қурилушини муддатидан қўзиб юборди, бунинг оқибатида қурувчи-хизматчиларнинг заҳмати кўпайди, хазинадан сарфланаётган харажат устига харажат қўшилди...

— Мана, Уста Ўроқ, сизнинг гулдай муаттар, бемисал хунарманд кўлларингиз сабаб бўлди бу муаззам иморатни поёнига етқуриш остоначисизла турурмиз, — деди Мухаммад Жалда қарияга боғиқдек тиржайган кўйи тикилиб. — Не дедингиз, мулло Сайфулло?

— Тўғри сўзладингиз, тақсир, — деди устага уст қуйилган тўртта бўёқли тийтчи чал қулида кўтарганига Уста Ўроққа махтал қараб турган шогирд. — Устодамизнинг санъатларини қанча мактасак шунча кам, тақсир.

Уста Ўроқ ўзинча атрофдаги хизматкорларнинг ишига бепарвоғина разм солиб кўйди. Аслида у шу лаҳзада фикран Мухаммад Жалдага гап уқтарарди: «Қанчалик тилегламалик қилаётган бўлсанг-да, кўй терисини ёсинган бўри эрканингни биламен, ноқас! Хайровмен, мендек беозор кимсанинг ўлими сенга не учун даркор эркан?!»

Уста кўзини хизматкорлардан олиб, корфармога тикилди-да, Мухаммад Жалданинг ёнуз ниятидан беҳабардек:

— Хунаримизни бағоят юксак баҳолаб йибордингиз, иш-боши, — деди кўлларига тин бериш учун лойқабфирин белига кистириб, тиштин девор устига оҳиста босириб кўяркан. — Ушмундоқ сўзларни сизнинг оғзингиздан эиниши биз учун бебаҳо жолду эрур. Ушбу муаззам иморат қанчалик кушрў кўринаётган бўлса, энг аввали худонинг илоятлидур. Қолаверса, буни мен улуг амиримизнинг химматларидин, сизлардек баланд мартабали корфармоларнинг доволикларидин деб билурмен.

— Дарвоқе, ёдга солганингиз хўб дуруст ёдди. Уста Ўроқ, соҳибкирон улуг амиримиз соғ-саломат қайтганларидин сўнг шунча йил чеккан заҳматларингизни айтиб, ўзингизга муносиб жолду олиб берадурмиз...

«Накадар тубан кимса эрканингни ўзинг яна бир қарра кўрсагаётирсен, шайтони лани! — дея фикран корфармо билан олишарди Уста Ўроқ. Лекин хаёлидан кеч ан гапларни Мухаммад Жалдага зоҳиран сездирмасликка ҳаракат қиларди. — Нахот, бўридек консираб, бугун ё эрта мени махв этиб, қабрга тикиш ниятида юрганинини билмасмен!.. Яхши ҳамки ўн ёшли шайхода Улутбек бор эркан, ул зоти олий сенларнинг қора ниятингдин мени воқиф этди, тағи паст! Эмди чоңилсам ҳам,

осилсам ҳам сенинг дастингдан кетаётганимни билиб ўламен. Ўзингни хуш сўзлар буркасига¹ қанчалик ўрасанг ҳам ботининг менга аён!»

— Биз усталар улуг амиримизга, эл-улусга қилган хизматимиз учун эваз талаб қилмайдуرمىз,— деди Уста Ўроқ овоз чиқариб.— Ушбу ёруғ дунёда соғ-саломат юрсак, биз учун шунинг ўзи бас. Жолдуланиш ўрнига жодуланмасак бўлгани, корфармо!

Муҳаммад Жалда ногаҳон хушёр тортгандек бўлди, унинг ёйилиб турган лаблари йиғилди, тинимсиз у ён-бу ён айланаётган кўзлари ғайри-табiiий жиддийлашди.

— Бундоғ сўзлар айтишингизга сабаб не эрур, Уста Ўроқ? Бирор кимса сизга зулм ўтқардиму? Ехуд бирор кимса недур сўз айтдиму?.. Ножўя хоб² кўрғон одамдек сўзлайдурсиз?

Уста Ўроқ ўзини хушчақчақ кўрсатиш учун кулиб қўйди-да:

— Кулги учун сўзни ёнаштирдим, корфармо,— деди.— Шоирлар тилида дегим келибдур. «Жолду» бирла «жоду» уйкаш сўзлардур...

— Баданингизда шоирликдин ҳам бир қамчи борға ўхшайдур, Уста Ўроқ?

— Баданида шоирлик йўк кимса уста бўлолмайдур,— деди Уста ўзини аввалгидек хушвақт кўрсатиб.

Муҳаммад Жалданинг кўнглида қандайдир шубҳа пайдо бўлди шекилли, унинг кайфияти аввалгидан кўра тундлашди.

— Ҳазилнинг-да ўз жоизи бўладур, Уста Ўроқ, шундай муаззам даргоҳда ёш гўдаклардек сўз айтиб ўтиришимиз ношоёнду.

— Гоҳи-гоҳида гўдакликка қайтиб туриш ҳам дуруст бўладур, тақсир. Борча гўдаклар, беғубор, беёзук эрурлар. Аларнинг дили кина-адоватдин, бир-бировга чоҳ казишдин йирок турур.

Муҳаммад Жалданинг қаҳри келди шекилли, коп-кора юзи хиёл нурсизланди.

— Бас, етар, Уста Ўроқ, сиз бирлан биз масжид ҳаво-заси устида туруرمىз. лубатбозлик³ бизга ярашмайду!— деди у жаҳл билан.

— Мен сизга ёмон сўз дедимму, тақсир? Не учун, қаҳрингиз келур?

— Бас!.. Юмуш хусусинда сўзлашайлик, Уста Ўроқ! Ра-вок ушбу кун ниҳоясига етурму, йўкму?

Уста қўли билан ишнинг чаласини кўрсатди:

— Мана, тақсир, ўзингизга очиқ-равшан кўриниб турибдур.

¹ Бурқа — парда

² Хоб — туш

³ Лубатбозлик — кўғирчоқ ўйнатиш

— Мендин кўра сизга белгили эрмасму? Бунда неча кунлик юмушингиз бор? Ушбу кун ниҳоясига етадурму, йўкму?

— Ушбу кун эрмас, эртага ҳам гумондур, таксир...

— Не сабабдин?..

— Кўриб турадурсиз-ку, таксир... Ноўрин жадаллик бирлан қилинган юмуш ноҳушлик, хижолатлик келтирур. Буни ўзингиз ҳам билурсиз.

— Гапингиз тўғри, Уста Ўрок,— деди Мухаммад Жалда хаёлга берилган ҳолатда,— шошилмай қилинган иш беҳато, пухта бўлур. Лекин, не бўлса ҳам, равокни эртага албатта ниҳояга еткармоқ даркор. Албатта! Соҳибқирон улуғ амири-мизнинг сафарлари қариди. Ул жаноби олийнинг қадамларига тайёр иморатни пешкаш айламасак, кўп уят бўлур.

— Майли, таксир, сизнингча бўлур, ҳаракат қилурмиз,

Мухаммад Жалда Устага бир зум синовчан назар билан тикилиб турди-да:

— Боракалло, Уста Ўрок, олло дастингизга гайрат, юмушингизга ривож бергай!— дедию хавозадан пастга тушди. Уста қўлларини бир-бирига ишқалаб қўйди-да, белига кистириб қўйилган лойкафғирни олиб, Сайфуллодан гишт сўради. Боядан бери ўртадаги гап-сўзларни ажабланиш билан кузатиб турган Сайфулло:

— Каминага бир нимарса ноаён турар, устод,— деди.— Бугун наздимда ҳар кунгини бўлакчароксиз?

Уста Ўрок шогирдига қулимсираб қараб қўйди-да:

— Ўзимга билинмайдур,— деб жавоб берди.

— Бундай кимсаларни қаҳр остига миндириш баъд ишларга олиб келмайдурму деб кўркамён.

— Бундайлар қаҳр отига миндирмасанг ҳам ўзлари эгарга мишиб олиб, қабиҳ ишлар учун камчи босадур, улим... 'Майли, пешонадагини кўрурмиз... Қани, лойдин берингиз...

Шу билан Уста Ўрок Мухаммад Жалданинг келиши туфайли бир неча дақиқага бўлиниб қолган юмушига яна киришиб кетди...

IV

Уста Ўрок бирор соатлар чамаси жадал ишлаб қаддини кўтарди-да, озгина ҳордик олмоқчи бўлди. Оғир юмушдан унинг бели толган, қўллари дармонсизланган эди. Ҳар қуни шу аҳвол: толиққан пайтларида беш-ўн дақиқага юмушдан бош кўтариб, нафасини ростлаб олади. Дастлаб кўзи етганича теварак-атрофига — Самарқанд манзараларига назар ташлайди: узоқ-узоқлардаги боғ-роғларга, иморатларга, чумолидек гимирлаб юрган одамларга тикилиб, кўзига бир қадар дам берганидан сўнг, шогирди Сайфулло билан, гишт ва лой ташиб юрган хизматчилар билан бир муддат гаплашади: гоҳо ҳазил-мутойиба сўзлар айтиб, уларни кулдиради, гоҳо дунёнинг адолатсизлигидан нолийди.

Уста Үроқ белидаги дардни енгиллатиш учун коматини у ёнга-бу ёнга эгиб, кўлларини нари-бери ҳаракатлантирди. Сал ўзига келиб олганидан кейин теваракка шундоқкина кўз югуртирдию, нигоҳини беихтиёр Масжиди жомеъ ховлисига бурди. Бепоён ховлида, деворлар, ҳавозалар устида, мрамар устунлар ёнида сон-саноксиз одам ўз ишини билиб киларди, тиним билмай куймаланарди.

«Олло таолонинг шўрлик бандалари,— дея ўйлади Уста Үроқ.— Бул бандалардин бирор нафари беизн бирор тарафга кетолмайду. Хеч кимнинг эрки ўзида эрмас... Эҳ-ҳе, беш йил мобайнида не-не кечмишлар содир бўлмади бул манзилда. Кимлардур калтакланмиш, кимларнингдур шул юмушни деб жонлари узилмиш... Тагин бундин буён не юмушлар юз бериши ёлғиз Олло таолонинг ўзига аён. Ишкилиб, охири бахайр бўлғай»..

Инсоннинг табиати ғалати: кайфият яхши бўлган пайтлар дунёнинг пасту баланд жихатлари кўзга яққол ташланавермайди. Бошга иш тушганда, оғир кун келганда эса, ноҳақликлару адолатсизликлар бор кирраси билан кўринади, мудҳиш воқеалар қайта-қайта эсланаверади. Уста Үроқ ҳам ҳозир — ўз устида мудҳиш кузғунлар кўланкаси сузиб юрган бир пайтда Масжиди жомеъ қурилиши тарихини, беш йил давомида юз берган даҳшатли ишларни эслаб кетди... Эрта-индин эл-улус — жамоа хизматиға топшириладиган бу иморатнинг барпо бўлиши тарихи чиндан ҳам эслаб ўтишга арзийдиган таъриф-тавсифға молик эди.

... 802 ҳижрий сананинг жавзо ойида Хиндистондан зафар билан қайтган Амир Темур бир неча кундан кейинок Самарқандда улкан Масжиди жомеъ қуриш учун ўз аъёнлари иштирокида жой танлади. Соҳибқирон бу тарихий тадбирни сафардалик пайтидаёқ кўнглига жо қилиб қўйганди чамаси, зафар билан қайтган ғолиблар сафида Хиндистондан, Эрондан, Озарбойжондан ихтиёрий-мажбурий тарзда «таклиф» қилинган машҳур меъморлар, усталар бор эдилар. Ана шу меъморлару усталар маҳаллий муҳандислар, усталар билан ҳамкорликда иморатнинг лойиҳа-тархини туздилар. Масжиди жомеънинг пойдеворига тош ётқизиш ишлари ёз ойларидаёқ бошлаб юборилди. Соҳибқироннинг ўйи фикрига кўра, Хиндистоннинг забт этилиши шарофати билан қуриладиган бу масжид ўз салобати, ховли-рўйининг кенглиги, безағу кошинкорлиги жихатидан Хуросону Мовароуннаҳрда яққа-ягона бўлиши лозим эди.

Амир Темур ўша йилнинг сумбула ойида — навбатдаги сафарга жўнаш олдидан бу мўътабар иморатни қуришга суюкли набираси Мухаммад Султонни мутасадди қилиб белгилади. Дини ислом равнақиға хизмат этиши лозим бўлган бундай олий иморат қуришнинг бор инон-ихтиёри Мухаммад Султонга топширилиши бежиз эмас эди. Мухаммад Султон ўзининг донолиги, босиклиги, мулоҳазакорлиги, ўтқир диди билан Темур

жаҳонгирнинг набиралари орасида алоҳида ажралиб турарди. Шу боисдан Амир Темур, ўғилларини четлаб ўтиб бўлса-да, ана шу суюкли набирасини ўзининг валнаҳди деб ҳам белгилаган эди.

Бу гал Масжиди жомеъ қурилиши сабаби билан Сароймулк хоним ҳам сәфардан қолдирилди... Маълумки, Амир Темур томонидан қурилган кўпгина иморатлару боғ-роғлар аксарият буюк жаҳонгирнинг суюкли хотини Сароймулк хонимнинг уқтиришлари ва маслаҳатлари билан дунёга келарди.

— Бул дунё шохлар учун ҳам, гадолар учун ҳам фонийдур, амирим,— дея таъкидларди Бибихоним кўпинча соҳибқиронга.— Киши умрини безавол этмакнинг нажоти ўзидин хотира қолдирмакдур. Хотира қолдирмак иложи бор эркан, савобли юмушни ортга сурурга не ҳожат?.. Биздин сўнг кўз очадургон ёрону ёғийлар: «Амир Темур фақат юрт олиш бирлан қон тўкишни билибдур-да», демагайлар.

Амир Темур Сароймулк хонимнинг шу фазилатларини назарда тутиб Масжиди жомеъни унинг шарафига қурдиришни ният қилди ва бу доно аёлни ўтган галгидек яна Самарқандда қолдирди. Бибихоним ҳар замонда қурилишдан хабар олиб туриши, зарур бўлиб қолса, мутасадди Муҳаммад Султонга ўз маслаҳатлари билан кўмаклашиши лозим эди...

Шундай қилиб, бундан аввал «рўйи замин сайқали»— Самарқандда бир ҳаммом ва бир масжидни бош бўлиб қурдирган Равшан Ҳайдар Масжиди жомеъ қурилишига бош корфармо, Хўжа Маҳмуд Довуд иккинчи корфармо бўлиб тайинланди. Хўжа Маҳмуд Довуд сиркорлик-қошинкорлик санъатини яхши тушунарди, шу сабабли иморатнинг бўёқ ва рангги-рўған борасидаги юмушлари шу одамнинг маслаҳати, ўй-фикри билан бажариларди.

Масжиди жомеъ қурилишида дастлабки кунларданок ишлар кенг миқёсда ва жадал суръатда бошланди. Қурилиш майдонида усталару хизматчи-қурувчилар бўлиб беш юз нафар киши ишлай бошлади. Панжикент ва Нурота тоғларида захмат чекаётган тошқесарларнинг сони ҳам беш юз нафардан кам эмасди. Тоғлардан қесилиб, бир мунча тарошланган мрамар устунларни, мрамар палахсаларни Самарқандга ташиб келтиришда Хиндистондан ўлжа қилиб олинган тўқсон битта филнинг қучидан фойдаланилди. Ўша йиллари Самарқанднинг тош терилган кўчаларида бир-бирига чанасимон боғланган узун ёғочлар устига кўндалангига қўйилган мрамар палахсаларни судраб келаётган бир неча филни ҳар қуни кўриш мумкин эди.

Бу улкан иморатни фишт билан таъминлаш мақсадида шаҳарнинг шимол тарафидаги пастқам майдонда махсус хумдон ишга тушди. Фиштлар иморат атрофида тўқсон битта филдан олиб қуйиларди. Фиштларни фонт мустаҳкам қилиб тайёрлаш учун дастлаб тупрок обдон битиларди, унинг устидан

сув окизиб қўйиларди. Бир неча кун ўтгандан кейин лой яна қайтадан шишитилиб, қолипларга ташланарди. Девор кўтарилганда гиштлар орасига қўйиладиган лой-коришма учун эса, Чўпонота тепалиги яқинидаги Конигилдан махсус тупрок келтириларди.

Масжиди жомеъни барпо этишдаги асосий ишлар Амир Темур Самарқандда турганида тузилган тарх-лойиха бўйича амалга оширилди. Яъни, узунлиги 180 газ, эни 145 газ бўлган улкан ҳовлининг тўрида энг асосий иморат — катта масжид қурилди. Масжиднинг пештоқи — олди тарафи катта ва кичик — қўш равоқдан иборат бўлиб, унинг ости айвон хизматини ҳам ўтайди, ичкарига ана шу айвон орқали ўтилади. Масжид ортида — қибла тарафда тўк ва оч ложувард бўёқли улкан гумбаз куёш нусларини синдириб ва ўз рангини қўшиб атрофга узатади. Масжиднинг икки ёнидаги ва иморат ҳовлисига қиришдаги равоқнинг икки ёнида иккита — ҳаммаси бўлиб тўртта муаззинхона ҳам Уста Ўроқнинг қўллари билан қўтарилди. Шунингдек, ҳовлининг тўрт бурчида баландлиги 70 газли тўртта минора ҳам бўй чўзди. Бу миноралар ийди рамазон, ийди қурбон кунларида, сайилларда, тасодифий воқеалар юз берган пайтларда шаҳар халқини чақириш, йиғиш ва уларни янгиликлардан огоҳ этишга мўлжалланаётир. Ҳовлининг икки ёнида эса, катта масжиднинг кичик нусхалари бўлган иккита масжид қурилди. Уларнинг ортида ҳам асосий гумбаздан кичикроқ гумбазлар жилоланиб турибди. Бу масжидлар асосан дарсхоналик хизматини ўтайди. Шайхулисломнинг айтишига кўра, улуг айём кунларида номозхонлар кўпайиб кетган маҳалларда бу ёрдамчи масжидларда ҳам номоз ўқилиши мумкин эмиш. Ҳовлининг икки ёнида бир-бирига тиркаб қурилган пешайвонли хужралар, уларнинг устидаги бежирим гумбазчаларни қўлдан чиқариш учун мана шу усталар, хизматчилар беҳисоб заҳмат чекилар. Бу гумбазчаларнинг сони роппароса тўрт юзга. Пешайвонлар олдида саф тортган, хужралар ва гумбазчаларнинг юқини елкасида кўтариб турган, тагкурсили, танаси ўйма нақшли, юқориси рангли кошинлар билан безатилган мармар устунларни келтириш, тайёрлаш ва ўрнатиш учун эл-улуснинг қанчалик пешона тери, санъати ва кўз нури сарф эгилган!

Масжиди жомеъ қурилишида иш бошланганидан бери Амир Темурнинг катта хотини Сароймулк хоним ҳафтада бир марта, гоҳо икки марта бу ерга ташриф бўюриб туради. Эгнига қимматбаҳо шохи кийимлар кийиб, юз-кўзини харир ок бурқалар билан тўсиб юрадиган Сароймулк одатда оғочларига нақшин бўёқ берилган ойнавонли аробада келади-да, пастга тушиб, ўзининг хос қанизлари ҳамроҳлигида қаерда иш қизғин бораётган бўлса, ўша тарафга йўл олади. Равшан Ҳайдар ёхуд Хўжа Маҳмуд Довуд Бибихонимга йўлбошчилик қиладилар, ишларни тушунтириб юрадилар. Сароймулк хоним усталарнинг, умуман бу ерда пешона тери тўкиб заҳмат чекаётган

кишиларнинг аҳвол-руҳиясини ҳам сўрайди. Сўнгра, иморат тиклашда етишмовчиликлар бўлаётгани йўқми, бу ерда ишлаётган кишилар ўзлари олаётган маошдан хафа эмасмилар, кабилидаги саволларига ижобий жавоб олади. Лекин бирон кимса Сароймулк хонимнинг рўпарасига келиб, унга ўз арзини айтолмайди. Арз билан мурожаат қилиши мумкин бўлганлар ҳам журъат этиб келолмайдилар. Аввало улар ўз ўнбошиларининг, корфармоларининг зуғумларидан кўрқадилар, қолаверса, шариат қонуларидан чўчидилар. Ахир шундай мўътабар даргоҳда, гарчи юзини бурқа билан тўсиб олган бўлса ҳам, аёл зоти билан юзма-юз бўлиш мусулмончилик одобидан эмасда!..

Сароймулк хоним ўз ташрифи билан қурилишда ғимирлаб юрган каттаю кичикнинг эътиборини тортиб, у ён-бу ён юриб, бажарилган ишлар билан танишиб, кетишга чоғланади. Ишбошилар улуғ бекани ва канизларни безакли ароба турган жойгача кузатиб қўядилар. Сароймулк хоним аробага кўтарилиш олдидан ўзини кузатиб қўяётган кишилардан, ҳамма ишлар ўз йўриғида кетаётирми, деган мазмунда яна саволлар сўрайди. У бу саволларга ҳам ижобий жавоб олади. Шундан кейин жўнаб кетади.

Айрим ишбошилар ва ўнбошиларнинг қўл остидагиларига ўтказган зуғумларини, аксарий хизматчиларнинг эртадан қора кечгача хориб-чарчаб, толиқиб ишлашларини ҳисобга олмаганда Масжиди жомеъ қурилишидаги ҳамма ишлар тўрт йилгача, хар қалай! ўз йўриғида бораётган эди. Муҳаммад Султон қурилиш майдонига тез-тез ташриф қилавермади, ўн-ўн беш кунда бир марта келиб, ишнинг суръатини, сифатини кўздан кечириб кетарди. У ҳаммаша ўзини соҳибқирон бобосига муносиб валиаҳд сифатида тутишга интилар, қурилишни айланиб кўраётганида ҳам атрофдагилар билан кам сўзлашар, ҳаммага ва ҳамма нарсага бир қадар қиборона нигоҳ ташлар, лекин ўзининг нозик диди билан ишдаги қусурларни дарҳол пайқар, сангтарошларга ҳам, бўёкчи усталарга ҳам жўяли маслаҳатлар берар эди.

Масжиди жомеъ иморатига сарфланаётган харажатлар, уни қурилиш-меъморчилик жиҳозлари билан таъминлаш масалалари саройда бўлиб ўтадиган машваратларда ҳам кўриларди. Муҳаммад Султон машваратларда мулоҳазали раҳбарларга хос иш тутарди, ҳаммадан фикр олишга интиларди, анча-мунча масалаларни ҳал этишда Уста Ўрок сингариларнинг ҳам сўзини инобатга оларди.

Қурилиш бошланганига тўрт йил тўлиб, бешинчи йилга ўтган бир пайтда Муҳаммад Султон тўсатдан вафот этди. Жаҳонгир Амир Темур бу оғир мусибатдан сафарда — Анкарани босқин билан забт этиб турган бир маҳалда хабар топди. Соҳибқиронга тобе бўлган барча мамлакатлар, элу элатлар Муҳаммад Султонга мотам тутдилар. Суюкли набираси, ўз валиаҳдининг вафоти Амир Темурнинг руҳини тушириб юборди, бе-

лини букиб қўйди. Фақат турк жаҳонгирлари устидан қозонилган ғалаба унинг юрагига жилла бўлса-да, дармон бўлаоларди.

Муҳаммад Султоннинг вафотидан кейин Масжиди жомеъ қурилишида айрим ўзгартишлар юз берди. Саройда бўлиб ўтган маслаҳат кенгашининг қарори билан бош қорфармо Равшан Хайдар Масжиди жомеъ иморати қурилишининг мубошири — бошлиғи этиб тайинланди. Иккинчи қорфармо Муҳаммад Довуд бош қорфармолик лавозимига ўтди. Ушбу ишлар орасида жонқуяри деб танилиб қолган, чусту чаккон Муҳаммад Жалда Муҳаммад Довуднинг ўрнига иккинчи қорфармо бўлиб тайинланди. Бу вақтга келиб, иморат ҳовлисining тўридаги асосий масжиднинг ҳам, икки ёндаги кичик масжидларнинг ҳам гишт-тош ишлари тугалланиб қолган, катта масжиднинг икки ёндаги муаззинхоналар ҳам, миноралар ҳам, ҳовлининг икки тарафидаги пешайвонли хужралар ҳам сўнги сайқал беришга махтал эди. Энди гишт-тош ишлари қуячиқар тарафдаги олдинги равоқ ва унинг икки ёндаги миноралару муаззинхоналарга силжиб келган эди.

Хамма ишлар ўз маромида кетаётган ана шундай бир пайтда Масжиди жомеънинг дастлабки тархи-лойиҳасига ўзгариш киритилди. Бу воқеа шундай содир бўлди: ўзини билимдону доно қилиб кўрсатишни ёқтирадиган Муҳаммад Жалда саройда бўлиб ўтган машваратлардан бирида Масжиди жомеъ тархи-лойиҳасида саҳв¹ кўрганлигини эълон қилди. Унинг сўзлари аввалига машварат ахлини ажаблантирди. Муҳаммад Жалда саҳвни тузатиш учун ҳали вақт борлигини, бу саҳв асосан олдинги равоққа тегишли эканини айтиб, мажлис иштирокчиларини тинчлантирган бўлди. Сўнгра у тарх-лойиҳада олдинги равоқ бўйининг бағоят паст қилиб кўрсатилганлигига эътиборни қаратди.

— Оти етти иқлимга кетадурғон, меҳробни ёнида муборак Куръони Усмон турадурғон табарруқ масжидга кириш равоқи, дарвозаси ушмундоқ пасткам бўлиши дурустдурму? — деди у мажлис ахлига. — Бунингдек пасткам равоқ, дарвоза бу ерға келадурғон номозхонлар наздиқа Масжиди жомеъни бағоят кичик кўрсатиб қўядур. Бунинг устига соҳибқирон улуг амиримиз савлатли-салобатли иморатларни ҳуш кўрадулар, камини бу янглиғ азмойишга бир неча бор шохид бўлганмен... Саҳвни тузатиш учун машваратдин сўрайдурмен: тарх-лойиҳадаги равоқни қуриш баробаринда анинг пешидин бир ярим баробар баланд бўлмиш тагин бир равоқ кўтарилсун, иккала равоқ бир-бирига боғлаб қурилсун. Олдинги равоқнинг бўйи улкан масжид пештоқидаги равоқдин кам бўлмасун...

Машваратда Амир Темурнинг ўғилларидан, вояга етган

¹ Саҳв — хато, камчилик

набираларидан ҳеч ким йўқ эди. Сароймулк хоним эса, бундай мажлисларда қатнашмасди. Унинг ўрнига жаҳонгирнинг кичик набираларидан ўн ёшли Улуғбек билан Иброҳим Султон олий мажлисларда иштирок этиб, бу кичик шахзодалар вазир Хўжа Маҳмуд Шаҳобнинг кўрсатмаси билан Амир Темур тахтининг икки ёнида ўтириб олар эдилар. Албатта улар машваратда бўлиб ўтган гапларини ўша кунгек катта бибилари — улуғ маликага айтиб берар эдилар.

Кискаси, машваратда Муҳаммад Жалданинг гапичи тўла маъқуллайдиган киши ҳам, уни рад этадиган одам ҳам топилмади. Тўрда кўр тўкиб ўтирган Хўжа Маҳмуд Шаҳоб, бу одамнинг фикрига қандай қарайсизлар, наҳотки шу пайтгача буни ҳеч ким билмади, деган маънода Равшан Хайдар билан Хўжа Маҳмуд Довудга қаради. Улуғ амир сафардан қайтса, Масжиди жоменинг битиши шарафига бирор вазирлик лавозимини эгалларман, деган илтижда юрган Равшан Хайдар бирор гап айтиб, хато қилиб кўйишидан ўзини тийди. Хўжа Маҳмуд Довуд эса, қаноатли, факат ўз ишини биладиган киши эди. У ўзини биринчи галда бўёқлар ва нақшлар билимдони деб тушунарди. Шу сабабли иморатнинг тархи-лойиҳаси, фишт-лойишларига аралашини ўзига эп кўрмади. Хазинабон ҳам, гарчи кўшимча сарф-харажатни ўйлаб эти жимирлаб ўтирган бўлсада, бошқалардан бирор садо чикишини кутди. Машваратда Уста Ўрок сингари бир-икки уста ҳам, уч-тўрт ўнбоши ҳам иштирок этаётган эди. Лекин олий мартабали кишилар бирор фикр билдирмаганларидан кейин бошқалар ҳам индамадилар. Хуллас, машварат иштирокчиларининг кўнчилиги, мулоҳаза билдирсам, кейинчалик гапим нотўғри чикса, бирор балога гирифтор бўлиб юрмайин тагин, деган ўйда эди.

Мажлис ахлининг сукут сақлаб ўтирганини кўрган Муҳаммад Жалда:

— Магар сўзларимни номақбулга чиқарсангиз, мени айни хизматдин халос этингиз, токи аввалгидай ўнбошилик хизматимга киришай ва улуғ амиримиз қайтгандин сўнгги ҳижолатдин ўзини халос этай,— деб дағдағанамо гап айтди. Ноқулай аҳволда қолган Хўжа Маҳмуд Шаҳоб:

— Муҳаммад Жалда жанобнинг сўзлари сизларга маъқулми?— деб сўради. Мажлис ахлидан уч-тўрт киши:

— Бале, маъқул!— деб юборишди.

Шу тариха Масжиди жомеъ иморатининг тархига «тузатиш» киритилди. Бу «тузатиш» гоят қимматга тушди, иморатни битириш муддати ҳам чўзилди...

Иморатнинг тархи-лойиҳасини «тузатган» машваратдан кейин айрим ўнбошилар, кичик ишбошилар ўртасида шивир-шивир гап юриб қолди. Бирок, бу шивир-шивирлар гоят махфий сир сифатида айтыларди, сўзлаётган одам бамисоли қўлида чангаги билан келаётган Азрондан кўркиб ётган бемордек ўзи сир айтаётган шеригидан ҳам чўчиб турарди.

— Олдиндаги катта равок ножоиз куридаётган эрмишми; устод?— деб сўради ўша кунларнинг бирида Сайфулло Уста Ўрокдан. Уста Ўрок тарх-лойиханинг ноўрин ўзгарганини, ҳали қачондир бу иш учун ҳам кимлардир жазоланишини ички бир туйғу билан сезарди. Лекин бу гапни кимларгадир айтган кишининг кош кўйиш ўрнига кўз чиқариб кўйиши мумкинлигини ҳам биларди. Шу боис Уста Ўрок шогирдига хиёл эгилиб:

— Кўябер, улим, бундоқ нимарсалар — бизнинг юмушимиз эрмас,— деди.— Бул тарика гапни ҳеч кимсага айтиб бўлмас, бефойда эрур...

Уста Ўрок хозир ўзича ана шу — кейинги ишлар хусусида ўйлар экан, беихтиёр бадани титраб кетди: демак Муҳаммад Жалданинг кўлидан кўп ишлар келиши мумкин. Шундай улкан иморат тарҳини ўзгартириб, сарой аҳлини кўшимча харажатга гирифтор қилган одам учун Уста Ўрокдек бир кимсанинг бошини танидан жудо эттириш қийин эканми? «Қочмок лузумдур. Қаерга бўлса ҳам қочмок лузумдур,— дея ўйлади Уста Ўрок.— Бевакт ўлимга чап бермок даркор... Бевакт ўлимга чап бермаслик, калима келтуриб бошни қиличга кўюб турмак ҳам қийин эрмас. Валеқ соҳибқироғнинг сафардин қайтуви бирдан Масжиди жомеда нечук ҳодисотлар юз берувин кўрмак, ақалли узоқдин бўлса-да, эшитмак ҳам галат эрди-да.— Уста Ўрок ўзича кулимсиради.— Ё тавба, мени ўлумдин олиб қочадиғон, тирик қолмақликни раво деб биладётқон боиснинг гаройиблиғини кўрунгл!.. Ёлғиз шул боиснинг ўзиму тириклик маъниси! Йў-ўк, не бўлғонда ҳам Олло таоло мушарраф этқон умрни ўтамак, бемаҳал ажалга чап бермак лузумдур... Хўш, қочиб қайга борамен? Қачон кетамен?.. Равокда хали салкам икки кунлик юмуш бор-ку, бул юмушни ким ниҳоясига етқарур? Эҳ, аттанг, энг юқориси қолиб эрди-я, бир кўлдин чиқса, дуруст бўлур эрди. Магар бирор жойидин ёғмур-қор суйи девор ичкарисиға ўтадурғон бўлиб қолса, равок тез патарат топадур. Биздин кейингилар, фишт босқон устанинг кимлигин сўраб, бизнинг отимизга хайф сўзлари айтадурлар.. Эҳ, аттанг!»

Уста Ўрок оғир ух тортиб, қайтадан ишга уринаётган маҳалда ёни-атрофидаги хизматчиларнинг: «Шаҳзода Улуғбек, шаҳзода Улуғбек!» деган сўзларини эшитди. Уста қаддини кўтариб, кўча тарафда ўзига хос дўстлари билан от устида беш нафар бўлиб келаётган шаҳзодани кўрди. Улар катта йўлдан бурилиб, равок тарафга юрдилар. Улуғбек от устида Уста Ўрок ишлаётган ҳавозага синчиклаб қаради-да, иккала қўлини баравар кўтарганича:

— Ассалом, Уста бобо!— деб қичқирди.

Уста Ўрок ҳам хурсанд бўлиб кетганидан қўлларини хиёл кўтариб:

— Ва алайкум... меҳрибон шаҳзодам!— деди. Сўнгра ўзи билан сўзлашгандек қўшиб қўйди.— Раҳмдил ҳандалак бошгинам.

Уста Үрок Улуғбекни олдиқлари ҳам ўз ўғли ёки набира-сидек хуш кўрар, боши юмалок бу болани чин дилидан: «Хандалакбошгинам!» деб эркалагуси келар, лекин бу сўзни ёким-той шахзоданинг ўзига баралла айтишга журъат этолмас эди.

Сайфулло Улуғбекнинг отдан тушаётгани холатига меҳр билан қараб турган устозининг кўзларига ёш қалқиганини кўриб, хайрон бўлди.

V

Такдир шамоли Уста Үрокни қай тарзда Самарқандга учуриб келган? Масжиди жомедек мўътабар иморатни тиклашда беш йилдан зиёд жонини жабборга бериб ишлаган Уста сўнгги кунларда қанақа шаккоқлик қилди? Унинг гуноҳи нима? Евуз ниятли Муҳаммад Жалда нега бу захматқаш, беозор бандаи мўъминнинг бошини танидан жудо қилдирмоқчи?

Уста Үрок ўз ёшлиги ҳақида, туғилиб ўсган кишлоғи хусусида, иморатсоз устанинг ёнида шогирд бўлиб юрган пайтлари тўғрисида Сайфуллога бир-икки марта қиска-қиска, узук-юлук сўзлаб берган. Узук-юлук дейилишининг боиси шуки, олтмиш беш ёшли қария бўз йигит ёшидаги шогирдига ҳамма гапни ипидан игнасиғача айтавериши ножоиз-да. Бирок, Уста ўзининг навънихол ўсмирлик пайтида хушрўй бир қизни кўриб, ошиқу беқарор бўлганини, то хануз ўшанинг ишқи билан сармаст бўлиб юришини яширмаган.

Уста Үрок асли Кеш вилоятининг Надимлар кишлоғида дунёга келган. Унинг ота-онаси деҳқончилик билан аранг кун кечирешар эди. Ҳороқбой оилада бир қиздан кейин туғилган иккинчи фарзанд эди. Ёшлигидан девор уришга, кичик-кичик ўйинчоқ иморатлар қуришга қизиққан Ҳороқбойни отаси, ўз майлига кўра, ўн икки ёшида Нурмуҳаммад исмли иморатсоз устага шогирд қилиб беради. Ҳороқбой Уста Нурмуҳаммад билан кишлокма-кишлоқ кезиб, ўз устозидан иш-хунар ўрганиб юради.

Кунлардан бир куни Уста Нурмуҳаммад навқирон Қарини қасрининг ташқарисида Амир Козоғон изми билан қуриладиган янги ҳаммомнинг устачилик ишларини ўз зиммасига олади. Йигирма нафардан кўпроқ хизматчилар Уста Нурмуҳаммаднинг ихтиёри билан ишлай бошлайдилар. Ўша пайтларда шогирд Ҳороқбой ўн тўрт ёшда эди.

Янги ҳаммомга пойдевор қўйилиб, унинг девори эндигина шаклга қираётган кунлари бошқалар учун анчайин, аммо Ҳороқбой учун жуда жиддий воқеа юз берди. Ана шу воқеа ёш ҳунарманд-устанинг қалбида умр бўйи ўчмайдиган из қолдирди, айтиш мумкинки, унинг ҳаётини ҳам, турмуш тарзини ҳам то хануз кўзга кўринмас ришталар билан ўзига боғлаб келади.

... Уша куни тасодифан Қарши қасрининг дарвозасидан чиққан уч нафар отлик ногахон Уста Нурмухаммаднинг ёнида кўмаклашиб турган ўроқбойнинг диққатини ўзига тортди. Отликлар ҳаммом қурилиши тарафга йўл олган эдилар. Бироздан сўнг отликларнинг чўғдек кийиниб олишган ўсмир қизлар эканлиги маълум бўлди. Бирин-кетин ҳамма ишдан тўхтади, устаю шогирднинг ҳам, бошқа хизматчиларнинг ҳам нигоҳи от минган қизларга қадалди. Қизлар яқинроқ келаверганлари сари кадди-коматлар ҳам аниқ-тиниқ кўзга ташланаверди. Учала кизалокнинг бўй-бастлари бир-бирларига тенг, бир-бирларига монанд эди. Бироқ ўртадаги кизалокнинг кийиниши ҳам самбитдек комати ҳам уни дугоналаридан ажратиб турарди.

Отликлар қурилишни ёнлаб келавермадилар, атайин йўлдан бурилиб, бўлажак ҳаммом тарафга юрдилар, боягина деворга фишт босиб турган, ҳозир эса, кизалокларнинг яқинлашишларини кузатаётган уста билан унинг ёнида қўл қовуштириб турган ўроқбойга беткайлаб келавердилар. Ниҳоят, уста билан шогирдга рўпара бўлиб, жиловни тортдилар. Ювош отлар такка тўхташди.

— Ассалому алайкум, усталар!— деди ўртадаги ўсмир қиз ўз кўркемлигига ярашиб турган майин овозда.— Хормангизлар.

— Ваалайкум ассалом! Бор бўлингизлар, кизалокларим!— деди Уста Нурмухаммад.— Биз бандаи мўъминларнинг аҳволимиздин, юмушимиздин хабар олғоли келдиларингизму?.. Боракалло, кўп яшангизлар!

Ўртадаги қиз жилмайганича ёнидаги дугоналарига бирма-бир қараб қўйди. Улар ҳам табассум билан жавоб қайтаришди. Ўроқбой ўртадаги отликдан нигоҳини узолмасди, негадир бир лаҳза хаёли қочиб, ўзини йўқотиб қўйгандек бўлди. Йўқ, ўроқбойнинг ҳушини қизнинг эғнидаги кадди-бастига қўйиб қўйгандек қизил бахмал камзул ҳам, бошига чамбараксимон килиб ўралган оқиш шоҳи пешонабоғ ҳам, унга қадалган тухумсимон ақиқ ҳам, ақиқ устига санчилган уч хил тусдаги товуснинг пати ҳам ўғирлагани йўқ. Шогирд бола икки ёндаги қизларга бирор марта бўлса ҳам қараб қўйишини унутиб, ўртадаги қизнинг узунчокдан келган оппоқ, тиниқ юзига, коп-қора қошларига, узун киприкларига, қора гилосдек кўзларига ҳайрат билан, анқайганча тикилиб қолган эди. Қизнинг ўймоқчадек кичкина оғзи, ингичка, бежирим бурни ҳам эртақлардагидек кўркем эди. Ўроқбой узун киприкли аёлларни, қизларни қаерлардадир кўрган эди-ю, бунақа юкорига қараб қайрилган киприкларга сира кўзи тушмаган эди. Қиз чиндан ҳам ўспиринларнинг эсини ўғирлайдиган даражада хушрўй эди. Унга борлиғи билан тикилиб қолган ўроқбой икки ёндаги кизалокларнинг кикир-кикир кулгусидан сўнг сал ўзига келди. Уялганидан кўзини бир зум ерга қададию, барибир яна сабри чидамай қизга тикилди.

— Сиз устасизму?— деб сўради ўртадаги киз Уста Нурмухаммадан. Унинг овоз оҳангида шўхчанлик, эрка-тантуклик, ёкимтойликда бошқалардан кўра ажралиб туришга мойиллик бор эди.

— Тўғри топдингиз, кизим, мен ушбул иморатнинг устасимен,— деди Уста Нурмухаммад.

— Бул ерда нимарса қуриладур?

— Ҳаммом қурадурмиз, кизим.

Киз ўз дугоналарига нималардир деди, учаласи бирданига кулиб юборишди. Ўртадаги киз лабида кулгу билан:

— Биз ҳам ҳаммомда чўмилсак бўладурму?— деб сўради.

— Албатта бўладур,— деб тушунтирди Уста қизалокларга.— Ҳаммом битганидан сўнг ҳаммомчи тайин бўладур. Бир куни қизларга навбат бериладур, бир куни болаларга навбат бериладур...

— Сизнинг отингиз не?— деб тўсатдан сўради қизалок.

— Отим Уста Нурмухаммад.

— Ўзингизнинг отингизчи?— деди Ўрокбой анковсираганча қизалокқа тикиларкан.

— Менинг отимми?— дея жилмайди қизалок дурдек оппоқ тишларини кўрсатиб.— Менинг отим...— У остидаги арғумокнинг капталига кўлини тегизди.— Мана, менинг отим...

Кизнинг ҳазил-мутойибали сўз ўйинидан завқланган дугоналари шарақлаб кулиб юборишди.

— Отингизни эрмас, исмингизни сўрайдурмен,— деди Ўрокбой ҳазилга тушунгандек оғзини очиб. Унинг ҳозирги ҳолатида анковсираш ҳам, ҳайрат-ҳаяжон ҳам мужассам эди. Ўртадаги киз Ўрокбойга жавоб бермади-да, Уста Нурмухаммадга юзланди:

— Бу мардак кимингиз бўладур, Уста бобо, ўглингизму?

— Менинг шогирдим. Бу ҳам усталикни ўрганадур,— деди Уста фахрли, гурурли оҳангда.

— Оти не?

— Оти Ўрокбой. Олло таоло буюрса, йиллар ўтуб, Уста Ўрок бўлуб таниладур.

— Менинг отим Сароймулк,— деди қиз эркаланиб.— Сен наччи ёшдасен, Ўрокбой?

Кизнинг сенсираб гапириши Ўрокбойга ғалати туюлди. Лекин Ўрокбой бундан негадир ранжимеди.

— Ўн тўртдамен,— деди у.

— Мендин икки ёш катта эркансен...

— Сиз нечук ушмундок бўлғонсиз?— деди Ўрокбой соддалигу ҳаяжон аралаш.

— Не бўлубдур менга?— Сароймулк икки ёнига — дугоналарига бир-бир қаради.

— Сийратингизни айтадурмен,— деди Ўрокбой.

— Сийратимга не бўлубдур?

— Ғоят хушрўйсиз... Магар мусаввир бўлур эрсам... бўлолсам, сийратингизни чизур эрдим...

Икки ёндаги кизалоклар кулиб юборишди.

— Хуш кўриб қолибдур,— деди улардан бири.

Сароймулк дугонасининг сўзларини эшитмаганга олди-да:

— Бизнинг эвимиз¹ қасрнинг ичидадур. Қасрга ҳеч кирганмисен?— деб сўради Ҳроқбойдан.

— Кирмаганмен,— деди Ҳроқбой хомушлангандек. Сароймулк унга бир зум тикилиб турди-да:

— Уста ҳам, мусаввир ҳам бўлғайсен, Ҳроқбой — деди.— Борчамизнинг сйратимизни чизгайсен.

Кизлар кутилмаганда отларининг бошини бир ёнга бурдилар. Учала кизалок яна бир нималарни пичирлашди-да, кўлиб юборишди. Хиёл нарироқда яна тўхтадилар.

— Ҳаммомингиз битса келадурмиз, Уста бобо,— деди Сароймулк отининг бошини хиёл кайриб. Ҳроқбой уларнинг ортидан серрайганча қараб колди.

— Ҳа, улим, не ҳолат юз бермиш ўзи?— деб сўради Уста Нурмуҳаммад мийиғида кулиб.

— Булар ўзи кимлар, ота?— сўради Ҳроқбой хиёл ўзига келиб.

— Қаср ичида турарини сўзлади-ку. Отини ҳам айтди.

— Отини айтди, валеқ... не учун шундок қиз бўладур, ота, ўзгача бўлса бўлмайдурму?— деб сўради Ҳроқбой соддалик билан.

Уста Нурмуҳаммад елкаларини кимирлатиб кулди. У ҳам ўзини соддаликка олиб:

— Не бўлубдур аларга?— деб сўради.

— Не бўлгонин билмаймен,— деди Ҳроқбой ўксингандек.— Қарамай десам-да қарагим келур... Тез кетдилар, қараб тўймадим...

— Рост айтадурсен, улим, ўша — сўзлагон кизалок гоят башанг кийинибдур,— деди Уста Нурмуҳаммад яна атайин ўзини соддаликка олиб.

— Йўқ, ота, анинг кийимига кўзим тушмабдур... Кийими яхши эрдиму?

— Эҳ, Ҳроқбой улим, дилингни тушуниб турурмен. Эшитиб эрдим ани. Ростдин ҳам офатижон кизалок эркан...

Устоз ва шогирд ишга тушиб кетдилар. Отга минган, кўзлари чакнаб, кулиб турган кизча — Сароймулк Ҳроқбойнинг хаёлида қайта-қайта жонланаверди.

— Алар не учун келдилар, ота?— деб сўради Ҳроқбой анча жимликдан сўнг.

— Бояги кизалокларни сўраётирмисен, улим?

— Ҳа.

— Билгимча, алар сенинг хаёлингни олиб қочурга келиб-

¹ Эвимиз — уйимиз.

дурлар-ов. Алар сайрга чикишган бўлса, ажаб эрмас,— Уста Нурмухаммад ўзининг ўспиринлик йилларини кўз олдига келтирди шекилли, ёшлигидан ошиғу бедаволик дардига учраб қолмасин бу бола, дея хавотирланиб шогирдига насиҳат сўзлари айта бошлади.— Сен хаёлингни жойига келтир, улим. Алар — хоконзодалар, сарой кишилари. Биз эрсак оддий фуқаро фарзандларимиз. Аларга тенг бўлмак осон эрмас.

— Сароймулк қайси хоконнинг кизи, ота?

— Қозонхон отлик хокон бўлгучи эрди. Олло таоло руҳини шод қилгай, дини исломга ҳам рағбат қуюб эрди. Сароймулк анинг фарзандидур. Атоси тирик эрмаса-да, барибир, хокон авлоди-да. Қатик тўкилса юки қолар, айрон тўкилса неси қолар, дейдилар. Булар, ҳар не бўлса-да, қатик аталур. Амир Қозоғон, ўзи Самарқандда турса ҳам, бу ердаги хокон авлодини сийлаб турадур. Кўрмадингму, подшоларнинг кизи ҳам ушмунчалик юрадур-да: тагида оти, ёнида канизлари, кийим-кечаги ҳавас қилгудек...

— Алар яна келурларму, ота?

— Невлай, улим. Магар келиб қолишса, тўйгунингча кўриб олурсен... Эҳ, улим Ўрокбой, ушбу олам ишлари ғоят чигал бўладур. Эҳтиёт бўлмок лузумдурки, токи оёк-илкинг ўшал чигалликка ўрашиб қолмағай...

Ўрокбой устозининг сўзларини тинглар экан, отда ўтирган сарвкомат кизнинг бўй-басти, чехраси хаёлида қайта-қайта жонланарди. Назарида кичикрок олмадек бир чўғ кўкрагини куйдираётгандек туюларди. Бу чўғнинг нималигини бола бечоранинг ўзи ҳам ҳали тўла-тўқис англаб етмаган эди. Чамаси бу чўғда қувонч ҳам, армон ҳам, бир умрга етгулик вафою хижрон ҳам мунжасам эди. Аслида у устози Уста Нурмухаммад эслатган чигалликка ўралашиб улгурган эди!

Кунлар, ҳафталар, ойлар, йиллар ўтаверди, аммо Ўрокбойнинг кўкрагидаги чўғ тафти пасаймади, Сароймулкнинг гўзал чехраси, от устида ўтирган қадди-комати унинг кўз олдидан нари кетмади. Аммо уста йигитнинг камбағаллик фожиасию Сароймулкнинг хоконзодалиги, ўз исмига монанд Саройнинг мулкига айланиб қолиши фожиаси уларни бир-бирига йўликтиравермади.

Йиллар Ўрокбойнинг иродасини, сабр-тоқатини синаб кўрмокчидек, уни турли-туман воқеалар силсиласидан олиб ўтаверди... Энг аввало, Сароймулк тўй-томошалар билан Самарқандга узатилиб кетди: Амир Қозоғон уни набираси амир Хусайнга олиб берди. Ўша кунлари Ўрокбойнинг кўкрагидаги чўғ бамисоли қайтадан кўр олиб — ловуллаб ёнди. Йигитча уйига бориб, бир-икки ҳафтагача кўкрагини захга бериб ётди, ранги сомондек сарғайиб кетди. Ота-она унинг ҳолатидан ҳайрон эдилар. Яхшиямки, устози Уста Нурмухаммад унинг дардини яхши биларди. Уста Нурмухаммад атайин ўзи бориб, Ўрокбойни кўярда-қўймай юмушга олиб кетди. Йигитча меҳнат билан овуниб-алаҳсиб ўзини бироз тиклаб олди.

Орадан бирор йиллар ўтар-ўтмас Ўрокбойнинг бошига яна мусибат тушибди: ота-онаси олдидан-кейин вафот этди. Энди у устозига бутунлай боғланиб қолди. Лекин, вақти келиб, худо Ўрокбойга устозин ҳам кўп кўрди: Уста Нурмухаммад бир бойнинг иморатига болор чиқараётганларнда, ногаҳон девордан йиқилиб ўлди. Бу пайтда Ўрокбой йиғирма ёшларда эди.

Бутунлай ёлғизланиб қолган Ўрокбой тўғри келган жойда устачилик қилиб юраверди. Бора-бора одамлар уни Уста Ўрок деб атайдиган бўлдилар. Йиғирма беш ёшга яқинлашганда Уста Ўрок ўзи сизгари бечорахон одамнинг қизига уйланди. Фарзанд кўрди. Ўғлининг отини Самандар қўйдилар. Самандар бўлимболганига бола бўлиб ўсди. Ён ёшдан оғиб, элдигина ота-онасига дастёр бўлиб қолган пайтда Уста Ўрокнинг хотини, бечоранинг умри қисқа эван, уч кундик дардага учраб қазо қилди. Уста Ўрок бунга ҳам кўнмади. Кўнмамай нима ҳам иложи бор эди? Ана шундан бери Уста бечора мужаррад¹.

Уста Ўрок ўғли Самандарни ёшга олиб, шаҳарма-шаҳар, кишлокма-кишлок устачилик қилиб куч кечираверди. Ота-бола бир печа йилгача Дизак, Зомин оралигидаги кишлокларда қолиб кетдилар. У Дизакда кўичиликнинг маслаҳатига кириб, ўзи билан ўғлига бир иморат тиклади. Ўғли Самандар дизаклик Юсуф шофурун деган кишининг қизига уйланди. Анчадан бери ўғлини уйли-жойли қилишни ўйлаб юрган Уста Ўрокнинг қўнган жойига тушиб, енгил нафас олди. Бу маҳалда Устанинг ёши элликки қоралаб қолганди.

Уста Ўрок ўғли йиллар мобайлида анча-мунча воқеаларга шохна бўлади: куч жойларда уруш талашлар юз берди, ховлар, амирлар ўзгарди. Аммо, Уста бундай ўзгаришларнинг бирортасили ҳам фаол иштирок этгани йўқ, ўз хунари бўйича меҳнат қилиб юраверди. Бирок у ҳам, кўнмачилик фуқаро қатори, воқеаларни эшитарди, ўзгаришларни ўзича баҳоларди... 761 хижрий санада Темур Тўрғай Кеш вилоятининг беқлигини эгаллади. У Самарқанд ҳокими — Сароймулкxonининг эри амир Хусайн билан иттифок тузиб, ҳокимликни кенгайтириш учун биргаликда жаилларга киришди. Темурнинг Хусайнга нисбатан иттифокчилик ва тобалик муносабати вақтинчалик эди — ҳокимиятни мўғуллардан тортиб олишда ўзига хос сиёсий хийла эди. Шу хийласини яшириш мақсадида Темур 761 хижрий санада Хусайннинг сизгисини Ўлжой Туркон оқага уйланди. Лекин ўз куёвидан хамиша хавфсираб юрадиган Хусайн ҳам Темурга нисбатан бир печа бор хиёнат этди. Бундан даргазаб бўлган Темур 771 санада Хусайнни ўртадан олиб ташлаш ниятида Хутталийён беги Кайхусрав билан иттифок тузди. Бундай имкониятни қўлиб юрган Кайхусров бир печа йил муқаддам акаси Кайкубодни қатл эттирган Хусайнни ўлдирди. Шу

¹ Мужаррад — хотини улан, бева эркак.

билан бутун Мовароуннахр Темур Тўрғайнинг қармоғига ўтди, унинг номи «Соҳибқирон Амир Темур» деб хутбага солиб ўқиладиган бўлди.

Амир Темур Хусайннинг ўлиmidан сўнг унинг тўрт хотинига ҳам эғалик қилди. Аммо кейинроқ у Хусайннинг Сароймулк-хонимдан бўлак хотинларини бошқа кишиларга туҳфа қилиб юборди. Сароймулк хоним эса, соҳибқироннинг суюкли хотинларидан бирига айланди, биринчи малика деган ном олди...

Ишқи йўқ — эшак, дарди йўқ — кесак, дейдилар. Уста ўрок шунча ёшга кириб ҳам ўн тўрт ёшида мубтало бўлган дардидан қутулаолмади. Узоқ йиллар давомида дилида сақлаб келаётган бебаҳо мулки — Сароймулк ҳамиша унга умид, ушонч, алоҳида руҳ, бардамлик бахш этиб турди. Севгилиси унинг кўз ўнгиди ҳамиша ўша ҳолатда — ўн икки ёшли самбиткомат қизалоқ бўлиб жонланарди. «Эҳ, аттанг, йиллар бирин-кетин ўтиб борадур. Мен ҳам кексаликка юз тутдим,— дея ўйларди Уста баъзан.— У ҳам кексайиб қолаётурму эркан?.. Албатта-да, йиллар ўз ҳукмини барчага баробар ўтказадур. У ҳам, мен ҳам кексаликка юз тутдик. Аммо... менинг умидим, қалбимдаги ардоғим қаримайдур... Сен мени ёддан чиқариб юборгандурсен, Сароймулк! Вале, мен сени борлик умрим, бирор дакика бўлсин, ёддан чиқармағаймен! Менга кўп нимарса керак эрмас, моҳитобоним, фақат яна бирор марта жамолинингни кўролсам, бу дунёдин армонсиз кетгаймен».

Уста ўроқнинг узоқ йиллар мобайнида синовлардан ўтган покиза муҳаббати ноҳўя ҳаёллардан, висол илинжидан, таъмаю таъналардан мутлақо холи эди. У, қачон бўлса ҳам, Сароймулкни ўпиш ёки кучиш у ёқда турсин, ҳатто кўлини ушлашни ҳам ҳаёлига келтирмасди. Севгилисининг жамолини, узоқдан бўлса ҳам, яна бир маротаба кўрса, шунинг ўзи Уста ўрок учун кифоя эди! Унинг муҳаббати мазмунини бир жиҳатдан Зухра юлдузини яқиндан кўрмоқчи бўлган содда одамнинг ҳолатига киёслаш мумкин эди... Тонгга яқин Зухра юлдузи эътибор билан тикилган одамга ёнаётган чўғдек шуъла бериб туради, гоҳо ҳаракатга келиб яқинлашаётгандек, сўнгра яна узоқлашаётгандек туюлади. Соддадил, болафеъл одамлар Зухра юлдузини яқинроқдан кўриш учун томга чиқиб ҳам қарайдилар... Сароймулк ҳам Уста ўрок учун бамисоли Зухра юлдузи эди. У, гарчи узоқдан бўлса ҳам, ҳамиша порлаб, Устанинг кўзини яшнатиб, фикрини ўғирлаб турарди.

Уста ўрок ўзининг покиза муҳаббати хусусида, ҳали ҳеч кимга оғиз очиб сўзлаган эмас. Унинг дилидаги бу эзгу дарддан фақатгина устози, раҳматли Уста Нурмуҳаммад вокиф эди. Шундан бери Уста ўрок ўз дардини айтадиган одамни тополган эмас. Турган гап: бирор кишига бу ҳақда сўз очса, у одам, Устани телбага чиқариб қўйиши табиий. Мабодо Устанинг муҳаббати ҳақида эшитиб қолгудек бўлсалар: «Қариб қўйилмаган нодон! Сен киму соҳибқироннинг хотини ким? Тўшагингга

караб оёқ узатсанг бўлмайдуруму, нотавон кўнгил!» деб таъна тошини отишлари аниқ. Уста Ўроқ буни жуда тўғри ўйлайди. Лекин у инсоннинг энг олий, энг возик туйғуларини тушунолмайдиган ўша одамлардан кўра ўзини бахтлироқ деб билади. Бунчалик покиза муҳаббатга эришишнинг, уни умр бўйи авайлаб-эъзолашнинг, ҳаётдаги турли-туман қийинчилигу мусибатлардан, бало-офатлардан эсон-омон олиб ўтишнинг ўзи бўлади-ми?!

Уста Ўроқ ўғли Самандарни уйли-жойли қилиб, кўнгли жойига тушиб, кунлардан бир куни Дизакдан Самарқандга йўл олди. У бир неча ҳафта давомида ер юзининг сайқали бўлган шаҳар кўчаларида эртадан кечгача айланиб юрди, кечалари карвонсаройларда тунади. Унинг илинжи фақат Самарқандда бирор юмуш топиб, шу ерда яшаш эди. Сабаби: унинг дилидаги армони Сароймулк шу шаҳарда яшайди-да! Уста Ўроқ ҳеч бўлмаса, Сароймулк яшаётган шаҳар хавосидан нафас олиб юриши лозим эди!

Бир куни Уста Ўроқ шаҳар кўчаларида айланиб юриб, чошгоҳ маҳали Телпак бозорининг қаршисида йигирма нафарга яқин отликқа кўзи тушди. Тасодифан у ўша отликлар ичида сохибқироннинг номдор амирларидан бири Шер Баҳромни таниб қолди.

— Ассалому алайкум, Баҳром оға!— деди у шоша-пиша.

Энг олдиндаги отлик бедовининг жиловини тортди. Бошқа отликлар ҳам охиёста тўхташиб, амирни ярим доира шаклида ўрагандек бўлиб туришди.

— Ваалайкум! Қимсен?— деди Шер Баҳром сувлигини чайнаб, гижинглаб турган отининг юганини каттиқроқ тортар экан.

— Мен... улусдошингиз Ўроқбоймен, Уста Ўроқ...

— Жалойирмисен?— дея сўради Шер Баҳром Устани танимай. Шунинг учун Уста Ўроқ батафсилроқ жавоб беришга ҳаракат қилди:

— Жалойирмен, таксир. Сиз бирла Кешда ганишиб эрдик... устозим бирла қўшнингизга иморат қуриб бератур эрдик. Сиз ҳам анда навқирон эрдингиз...

Шер Баҳром ёшлик, навқиронлик йилларини эслагандек бир лахзагина узокка кўз ташлади. Сўнгра хиёл жилмайиб:

— Эмди сен ҳам қартайиб — Уста Ўроқ бўлиб қолдингму?— деди.

— Ҳа, Уста Ўроқмен, таксир.

— Хўш, мендин не истайсен?— деди Шер Баҳром жиддий тусда.

— Ушбу шаҳарда қолиб ишлаш ниятимдур,— деди Уста Ўроқ.— Магар устачилик, иморатсозлик юмушлари топилур эрса...

Шер Баҳром яна бир лахза ўйланиб олди-да, энг ортда турган отликлардан бирига буюрди:

— Бул кишини мингаштириб ол!..

Йўлга тушдилар. Шер Баҳром олдинда ўз ёнидаги отликлар

билан, чамаси, давлат ишлари хусусида, сохибкироннинг келгу-си режалари хақида сўзлашиб борарди. У Уста Ўрокнинг шу пайтгача кечган хаёти билан ҳам, оилавий ахволи билан ҳам қизикмади. Уста шунисига ҳам шукр қилиб борарди. Хар қалай, арзини тинглаб, ўзи билан бирга аллакаерга олиб бормоқда-ку.

Отликлар кичикрок бир арик кўпригидан ўтиб сарой дарвозаси рўпарасида тўхтадилар. Ичкарига киришдан аввал Шер Баҳром Устани мингаштириб олган отлик йигитни яқинига чакирди:

— Тошоҳурдаги ҳаммом қурилишини билурмисен?

— Билурмен, таксир.

— Бул кишини ўшал ерга олиб борурсен. Менинг отимдин Равшан Ҳайдарга топширғил. Дуруст уста деб тайин қилғил. Юмуш берсин...

Уста Ўрок ана шу тариқа Самарқандда иш билан таъминланди. У ҳаммом қурилишида ўзидаги бор маҳоратни қўллаб, ишбоши Равшан Ҳайдарнинг эътиборини қозонди. Шу туфайли Равшан Ҳайдар ҳаммом қурилиб ишга тушганидан сўнг Уста Ўрокни мадраса қурилишига ҳам ўзи билан олиб кетди.

Уста Ўрок дилидаги энг азиз одами Сароймулк хоним турган шаҳарда яшаб, ишлаб юрганидан беҳад мамнун эди. У ўзини юксак орзу-ниятининг остонасида тургандек ҳис этарди. Сароймулк хонимни қачондир, қаердадир, бирор марта бўлса ҳам, кўришга умид боғларди. Бу пайтларда Сароймулк хонимнинг номи тилдан тилга кўчиб юрар, «Улуғ малика», «Бибихоним» деб эъзозланар эди. Эл-улус орасида юрган сўзларга қараганда, Сароймулк хоним — Бибихоним сохибкирон Амир Темурнинг энг доно маслаҳатчиси эмиш, унинг маслаҳату истақлари ҳеч маҳал ерда қолмас эмиш...

Уста Ўрок бундай овозларни эшитган пайтларида ўз кўнглидаги эъзози Сароймулк билан фахрланарди. Унинг ишқи ундай бундай аёлга эмас, ҳусида ҳам, ақл-заковатда ҳам ягона бўлган мўхитобонга тушган экан, демак Уста Ўрок ўзини хар қанча бахтиёр деб санаса, худога минг қатла шукрона айтса арзийди-да!..

Равшан Ҳайдар раҳбарлигидаги мадраса қурилиши поёнига етар-етмас, Самарқандда улкан масжиди жомеъ — жамоат масжиди қурилар эмиш, ундаги ҳамма ишлар валиаҳд Муҳаммад Султон билан Бибихоним измида бўлар эмиш, деган гап тарқалди. Орадан кўп ўтмай бу гапнинг ростлиги билинди: Равшан Ҳайдар янги қурилишнинг корфармоларидан бири бўлиб тайинланди, унинг сўзи билан Уста Ўрок бундай мўътабар иморатни тиклашда қатнашадиган бўлди. Уста Ўрок бу тақлифдан беҳад қувонди, бамисоли ўзини бебаҳо совға-саломлар, тортуқ-тарағайлар билан кўмиб ташлангандек ҳис этди. Зеро бундай иморат қуришда иштирок этишни ўз ҳунару санъатини қадрлайдиган хар бир уста шундай қайфияту туйғуни ҳис этиши табиий. Яна бунинг устига... ахир келажакка ёдгор

бўлиб колгуси бу иморат қурилиши Сароймулк хонимнинг измида олиб борилади-ку!

Шундай қилиб, Масжиди жомеъда қурилиш ишлари ёз ойларида бошланди. Кенг саҳнли ховлини ўраб оладиган биналару хужралар, деворларнинг пойдеворини ишлаш учун ярим йилдан мулроқ вақт кетди. Бу орада гишт пишириладиган хумдон ишга тушиб, тайёрланган гиштлар танланиб йиғила бошланди. Ўша кунлари Равшан Ҳайдар Уста Ўрокнинг ёнига ўн саккиз-ўн тўккиз ёшлардаги бир йигитчани бошлаб келди. Йигитча Устага салом берди.

— Бунинг оти Сайфулло, амир Эгов Темурнинг узоқроқ жияни бўладур эрмиш,— деди Равшан Ҳайдар уни Устага таништирар экан.— Сизга шогирд тушмоқ нияти бирла келибдур.

— Бош устига, таксир. Бир тарафи сиз бўлсангиз, иккинчи тарафи амир Эгов Темур... эрканлар... Киши ҳар нимарсага ўз сайъи-ҳаракати бирла эришадур. Устачиликка иштиёқманд бўлур эрса, охири бахайр бўлғай.

Равшан Ҳайдар қайтиб кетди. Уста Ўрок соҳибқироннинг энг содик амирларидан бўлган Эгов Темурни кўрмаган бўлса ҳам унинг ҳақида кўп эшитган эди. Эгов Темур бир неча йилдан бери отоғи чиққан барлос улусининг беғлигини эгаллаб турарди.

— Барлосмисен, улум?— деб сўради Уста Ўрок йигитчадан.

— Ҳа, ота, барлос улусидинмен,— дея одоб билан жавоб берди йигитча.

— Менга тағойи эркансен. Энам раҳматли барлос эрди... Устоз бирла шогирд аталадурғон эрсак, ҳеч бир нимарсани бир-биримиздан сир тутмаслиғимиз лузум бўлур. Сени билмаймен, менинг ҳам ўзимга ярашур сирри-асрорим бордур, аста-секин билиб олурсен.— Уста Ўрок ўзига хос жилмайиб қўйди, сўнгра яна жиддийлашиб сўзини давом эттирди.— Ушбу йўриққа хўб десанг, фарзандим янглиғ бўлиб колурсен.

— Деганингиз, бўлур, устод.

— Баракалло!

Вақт ўтиши билан Сайфуллонинг Уста Ўрок кутганидек самимий, камтар, беғубор йигит эканлиги маълум бўлди. Энг муҳими, юмушдан зерикмайди, айтилган гапни тез уқиб олади. Уста Ўрок ўз шогирдининг одобию қобилигидан, ҳар қалай, мамнун. Сайфулло буюрилган юмушни ҳамиша устозининг кўнглидагидек бажаришга интилади. Уста Ўрок унинг хунаридан кўнгли тўқ. Демак Уста Ўрокнинг хунар-санъати ҳам келажакда давом этади. Ахир ўз хунарини, санъатини кимгадир ўргатмаган уста ҳам устами?! Уста Ўрок ўз хунарини дастлаб ўғли Самандарга ўргатувди. Мана энди Сайфулло иккинчи шогирд сифатида унинг ёнида иш ўрганаётир...

Сароймулк хоним — Бибихоним Самарканднинг бўлажак муаззам обидаси Масжиди жомеъ қурилиши йўлга қўйилган кунлардан бошлаб бу ерга ҳар замонда ташриф буюриб турарди. Кўпинча у ўзининг беш-олти канизи ҳамроҳлигида махсус аробада келарди-да, қурилишдан анча ташқарида пастга тушиб юмушлар қизғин кетаётган кенг майдонни айланиб чиқар эди. Ховли ичкарасида тарошланмаган мармар тошлар, тоғ тошлари, хумдондон эндигина чиққан, сараланган ғиштлар қалашиб, лой кориладиган тупроқлар босилиб ётгани учун у ерга ҳали усталар ва хизматчилардан бўлак одам деярли кирмас эди.

Бибихоним ва унинг канизлари ҳаво очик кунлари келиб кетишарди. Улар ишнинг юришишини суриштириб айланишаётган маҳалда барча эркаклар, одоб юзасидан, бир тарафга ўтиб турардилар. Бибихоним ҳамиша ўз канизларидан бошқачарок кийинарди, яъни кийинишию ҳатти-ҳаракати билан ҳам бошқалардан ажралиб турарди. Кўпинча устига яшил ёки пушти мурсақ кийиб юрар, юзини номаҳрамлардан беркитиш учун бошига бир-икки қават ҳарир бурка ташлаб олар эди. Бошига қўндрилган чамбарак пешонабоғ ва унга кадалган марваридли ақик Сароймулкнинг малика эканлигини таъкидлаб тургандек ярқираб, қуёш нурлари тушганда дуч келган кўзларни қамаштирарди. Канизлар эса, Сароймулк хонимга нисбатан одмирок кийимларда келишарди.

Малика ва унинг канизлари қурилиш майдонини айланишаётган пайтда усталар ҳам, бошқа хизматчилар ҳам — бу ердаги барча одам ўз иши билан одатдагидек банд бўлиши лозим эди. Маликага ёхуд унинг канизларига узокрок тикилиб ёки ағрайиб қараб қолганлар ўнбошилардан ёхуд усталардан қаттиқ дашном эшитишлари турган гап эди. Корфармолардан бир ёхуд икки кишигина улар билан бирга юрар, аниқроғи уларнинг олдида борар, лозим топилган пайтда маликага ишнинг боришини ташвунтирар, муаззам иморатнинг келажақтаги кўринишини тусвириб беради.

Бибихоним яқинроқдан ўтаётган пайтларда Уста Ўроқ ўзини қўйгани жой тополмасди — ғалати аҳволга тушиб қоларди. У гоҳо қўлидаги ғиштни беихтиёр пастга ташлаб юборар, гоҳо керак бўлмаган ғиштни қўлига олар, аёллар тарафга тез-тез қарайверганидан қилаётган ишини ҳам йўқотиб кўяр эди. Сайфулло ўз устозининг ҳолатини жуда ҳайратлариб кузатарди ва: «Қария кимса, ўзини вазминроқ тутса бўлмасми эркан?» дея ўзига ўзи савол беради...

Ховли тўридаги катта масжид ва унинг гумбази, икки ёндаги муаззинхоналар ва миноралар, ховлининг икки тарафидаги кичик масжидлар ва мармар устунли хужралар вақт ўтган сари шаклга кириб, бўйи кўтарилиб бораверди. Бора-бора Мухаммад Султон ҳам, Бибихоним ҳам ҳар келганларида

ховлига кирадиган, у-бу ишлар юзасидан корфармоларга, усталарга ўз маслаҳатларини берадиган бўлдилар.

Масжиди жомага дастлабки гишт қўйилганига тахминан тўрт йил тўлаётган маҳалларда бу ерга соҳибқироннинг суюкли набираси Улуғбек ҳам тез-тез ташриф буюрадиган бўлди. Бу пайтда у эндигина тўккиз ёшга кирган эди. Соҳибқироннинг эътиборли келинларидан бўлмиш Гавҳаршодбегимдан туғилган бу болага Амир Темур ўз отаси Муҳаммад Тўрғай исмини берди, унинг тарбиясини эса, мана салкам уч йилдирки, улуғ малика — Сароймулк хонимга топширди. Улуғбек боши юмалокқина, ёқимтойгина бола эди. Улуғ малика Бибиҳонимнинг тарбиясида бўлгани учунми, етти-саккиз ёшларидан бошлаб ҳамма уни Улуғбек деб атай бошлади.

Улуғбек қурилишга бир неча бор келиб-кетиши давомида Уста Ўрок ва Сайфулло билан унча-мунча танишиб қолди. Гоҳо улар синчков шахзоданинг қурувчилик хунарига оид саволларига жавоб беришарди. Бу ҳолат Улуғбекнинг ёқимтойлиги, ҳар нарсага кизиқиб қараши туфайли юз берди. Шахзода бўлса ҳам бола болалигини қилар экан-да. Баъзан Улуғбек Уста Ўроққа ёки Сайфуллога содда, ғалати саволлар бериб қоларди. Улар кула-кула ёш шахзодага жавоб берадилар. Улуғбек ва Уста Ўрок ўртасида бўлиб ўтган бир суҳбат айниқса мароқли кечди. Ана шу суҳбатдан кейин улар бир-бирларига алоҳида меҳр қўйиб қолдилар.

Ховли тўридаги улкан масжид ва ён тарафлардаги иккала масжид атрофидаги ишлар озайиб, эндиликда олдинги равоқда иш бошланаётган пайтлар эди.

— Ассалом, Уста бобо! — деди Улуғбек ҳали пасткам ҳавозага кўтарилиб.

— Ваалайкум ассалом! Пир бўлингиз, шахзодам! — деди Уста Ўрок. — Устачиликни хушлаб қолгонга ўхшайдурсиз?

— Бағоят хушлайдурмен, — деди Улуғбек Уста Ўрок ва Сайфулло билан қўл бериб сўрашар экан. — Устачиликни ёд олсам, узун миноралар ясаб, ойга чиқаду эрдим.

Ёш шахзода ҳавозага кўндаланг қоқилган тахтага ўтириб олди.

— Ойга чиқаду эрдим, дейсизму, шахзодам? — деб кулиб қўйди Уста. — Ундай минорани сиз учун ўзим ясаб берсам, дуруст бўлмасму?

— Ясаб берасизму, Уста бобо? — деди кизиқиб Улуғбек. — Ясаб берсангиз, ойга чиқиб, томоша қиладур эрдим. Анда кавокибни¹ ҳам ёвукдин кўрадур эрдим.

— Кавокиб ойга ёвук эрканму? — деб сўради Сайфулло Улуғбекдан.

— Кавокиб ойга ёвук, ердин узок, шуни ҳам билмайдурмусиз? — деди Улуғбек. — Узок бўлгани боис юлдузлар кичик қў-

¹ Кавокиб — юлдузлар

ринур... Ойга чиқадурган минорани қачон ясаб берадурсиз, Уста бобо?

Уста «ҳазиллашиб эрдим», деса шахзоданинг хафа бўлишини ўйлаб:

— Йигит бўлганингизда ясаб берурмен, шахзодам, — деди.

— Йигит бўлганимда? — деб сўради Улуғбек норози оҳангда. — Ҳозир-чи?

— Ҳозир соҳибкирон бобонгиз келгунларича ушбу иморатни битургаймиз... Сиз, шахзодам, йигит бўлганингизда бобонгиз Амир Темурдек соҳибкиронлик мартабасини эгаллайдурсиз, — деди Уста ўроқ унга насихатомуз оҳангда сўзлаб. — Менга, ушмундок минора ясанг, Уста бобо, деб фармони олий берадурсиз. Андин сўнг ойга чиқадурган минора барпо этадурмиз. Бўлурму?

— Бўлур, — деди Улуғбек ўйланиб. — Уста бобо, кавокибга ҳам минора бирла чикса бўлурму?

Уста ўроқ, болани алдаш ҳам эви билан-да, дея ўз-ўзига танбех берди, ҳазилни чуқурлаштирмади.

— Билгимча, кавокибга минора бирла чиқиб бўлмайду, шахзодам, — деди у. — Ривоят эшитиб эрдимки, кавкабга¹ учадурган канотли отлар бўлурмуш деб. Шояд йигит бўлгунингизча ўшандок отлар топилиб қолса.

— Ҳўб дуруст бўлур эрди-да, Уста бобо.

— Албатта-да, шахзодам. Бобонгиз ерни эгалладилар. Сиз эрсангиз камар² бирла шамсни³, кавокибни эгаллаган бўлурдингиз.

— Сиз қайси гузарда турурсиз, Уста бобо? — деб сўраб қолди Улуғбек тўсатдан. — Уйингиз қаерда?

— Бизда уй-жой не қилсун, шахзодам. Ғоят йироқ кишлокдин келгандурмиз, бировникида омонат турадурмиз.

— Қайси кишлокдин келгансиз, Уста бобо? — дея кизиксиниб сўради ёш шахзода.

— Кеш тарафда Надимлар отлиғ бир манзил бўладур, бизнинг манзил.

— Кеш тарафда эрса, Темур бобомларга ёвуқ манзилму? Темур бобомларни танирмусиз?

— Ул кишини танимасдин бўлурму?.. Валеқ ҳали ўзларини кўрмаганмен? — деди Уста ўроқ.

— Катта бибимни-чи? — деб сўради Улуғбек болаларча кизикиш билан.

— Сароймулк хонимниму?

— Бале. У кишини кўрганмусиз?

— Кўрганмен, — деди Уста ўроқ армонли энтикиш билан. — Бир маротаба кўрганмен. Ул киши ўн икки ёшда эрдилар, мен

¹ Кавкаб — юлдуз

² Камар — ой

³ Шамс — қуёш

ўн тўртда эрдим... Ўшандин берли яна бир маротаба кўрсам деб юрурмен.

Уста Ўрок сўнгги гални нохосдан, беихтиёр айтиб юборди. Бир ёнда туриб уларнинг суҳбатини тинглаб турган Сайфулло ўзича устозининг дарди нималигини ана шу гапдан сезиб олгандек бўлди. Улуғбек эса, болаларча соддалик билан фикр юритарди:

— Ушбу сўзингизни катта бибимга еткарурмен, Уста бобо,— деди у.— Танишлигингизни айтурмен.

— Йўк, йўк, шахзодам, бул сўзни ул кишига айтиб бормангиз. Сароймулк хоним хафа бўлмасунлар.

— Катта бибим яхши сўздин нечун хафа бўлулар, Уста бобо?

— Ахир ул киши — ер юзининг улуғ маликаси. Биз эрсак кўлимиз лой уста, бечораҳол бир одам.

Улуғбек узокка тикилганча бир зум ўйланиб турди, ниҳоят:

— Сиз бечораҳол одам эркансиз... Катта бибим — малика бўлсаларда одам эрурлар. Мен ҳам одам. Ҳамма ҳам одам-ку, Уста бобо?— дея Устага қаради Улуғбек болаларча беғуборлик билан.

— Ақлингизга тасанно, шахзодам,— деди Уста Ўрок.

— Катта бибимга сўзингизни айтурмен. Уста бобом дуои салом дедилар, деб еткарурмен. Бўлуirmi, Уста бобо?

Уста Ўрок йўқотган нарсасини топиб олгандек, хурсандликдан кўзлари чарақлади:

— Бўлуr, шахзодам, ўшандок деб айтинг. Ул кишига мендин дуо еткурунг. Ҳамиша саломатлигингизни тилаб юрадурлар, денг.

— Майли, Уста бобо, айтгаймен...

Уста Ўрок, энди бу ёғи нима бўларкин, деб гоҳ кувониб, гоҳ ўзича хавотирга тушиб юрди... Аммо ўша суҳбатдан кейин бир неча кун ўтгач валиаҳд Муҳаммад Султон тўсатдан вафот этиб қолди. Унинг мотами учун Масжиди жомеъ қурилишида бир ҳафтагача барча юмушлар тўхтатилди. Бир ҳафтадан сўнг қурилишда яна иш бошланиб кетди. Аммо Сароймулкхоним ҳам, Улуғбек ҳам Муҳаммад Султоннинг ўлиmidан юз кун ўтмагунча Масжиди жомеъ қурилишига ташриф буюрмадилар. Шу орада Муҳаммад Жалданинг таклифи билан қурилишнинг аввалги тарҳи-лойиҳасига ўзгартиш киритилди, ишлар яна чўзилди.

Қиш ўтиб, кўклам келди. Самарқандда ҳам ёмғирли ва офтобли кунлар кўпайди. Қайғу-мотам бир қадар эскирди. Уста Ўрокнинг дилига яқин одамлар — Бибихоним ва Улуғбек ҳам Масжиди жомеъ қурилишига онда-сонда келиб турадиган бўлишди. Сароймулк хоним ҳам келганида махсус арабадан тушиб, канизлари ҳамроҳлигида иморат ховлисини айланар, у ер-бу ерда тўхтаб, ўзича ишнинг сифатини кўздан кечирав, ишбошиларга, усталарга савол бериб, жавоб олар эди. Каниз-

ларидан кўра хиёл адлкомат малика юзига тортилган бурка ортидан ҳаммани кўраолар эди-ю, аммо унинг ён-атрофидагилар Бибиҳонимнинг юзини кўролмас эдилар.

Сароймулк хоним олдинги равок ёнидан ўтаётганида, шу атрофда тўхтаб, ёнидагилардан у-бу гапни сўраб турганида Уста ўрокнинг юраги тез-тез урарди, унинг ўзи эса калавасини йўқотган бўзчидек у ён-бу ён аланглайверар, каловланиб колар эди. «Сароймулк мени кўраётур эрканми? Аслида мени танирму эркан?— дея ўйларди Уста ўрок бундай лахзаларда.— Салом берсам қандок бўлур эркан? Йўқ-е, бўлмас».

Устозининг қалбидаги дардни сезиб қолган Сайфулло эса бундай пайтларда Уста ўрокнинг ёнида ҳушёр турарди. Шундай қилгани дуруст-да ахир, одам ходис, Уста бечора ўзини йўқотиб, ҳавозадан тушиб кетса, катта меҳнату кўргулик бўлади-да!

Улуғбек аслида Масжиди жомеъ қурилишига, аввалгидек, болалик ўйини, сайр-томоша учун келиб кетарди. Еш шаҳзода ва унинг жўралари гоҳо ҳовлига тўшалган силлиқ мрамар устида сирпанчик ўйнамоқчи бўлншарди, муаззинхоналар ва минораларнинг зинапояларида чоққиллаб юришарди. У ён-бу ён югуриб, бироз чарчаганларидан сўнг, шаҳзода ҳавозадан кўтарилиб, ўзининг меҳри тушиб қолган Уста ўрокнинг ёнига чиқар, у билан бир муддат сўзлашар эди. Бу пайтларда жўралари шаҳзодани пастда кутиб туришарди.

— Катта бибим сизни элас-элас танир эрканлар.— деди Улуғбек бир куни.— Бағоят тортинчок, камгап бола эрди, деб кулдилар. Катта уста бўлибдур эркан, Масжиди жомедек иморатни қуриб, ўзига савоб орттирадур, дедилар.

— Минг раҳмат, улуғ маликага!— деди Уста ўрок.— Ушмунчалик ёдга олибдурлар, бошим осмонга етди..

Улуғбекнинг ана шу сўзларидан сўнг Уста ўрок чиндан ҳам ўзини орзу-ниятига эришган бахтиёр ошиқ тимсолида ҳис этди. Ахир унинг умр бўйи эъзозлаб келаётган кўнгил армони Сароймулк хоним унга безътибор эмас экан-ку! Шояд маликанинг ҳусни-жамолини яна бир-бора кўриш Уста ўрокка насиб этса!..

Нихоят, ёз фасли охирлаб, эндигина куз бошланаётган ажойиб кунларнинг бирида Уста ўрок узок йиллардан бери қутган, кейинчалик эл-улус орасида ривояту афсонага айланиб кетган воқеа юз берди. Сароймулк хоним Масжиди жомеъ қурилишига одатда куннинг иккинчи ярмида келиб кетарди. Бу сафар у нима учундир жуда барвакт — чошгоҳ маҳалида ташриф буюрди. Малика, махсус аробадан тушганларидан сўнг, қанизларидан фақат икки нафарини ёнига олиб, бош равок ёнидаги йўлакдан ҳовлига равона бўлди. Ҳовлининг ўнг тарафидан юриб, мрамар устунли хужраларни кўриб чиқди, бир неча хужрага кириб, уларнинг ички сайқалини ҳам алоҳида синчковлик билан кўздан кечирди.

Бибиҳонимнинг бу ерга одатдагидан барвакт ташриф буюри-

шидан, бажарилаётган ишларни аввалгидан кўра кунт-эйтибор билан кузатаётганидан кўплар, айниқса корфармолар, ўнбошилар ҳайрон эдилар. Эҳтимол, бу ҳолат улуғ маликанинг Масжиди жомеъ қурилишига тортиқ этган олтин-кумушлари билан боғлиқдир. Гап шундаки, бундан бир мунча вақт муқаддам қурилишнинг аввалги тарҳи-лойиҳасига Муҳаммад Жалда киритган «тузатиш»дан кейин хазинабоннинг кўшимча маблағ ажратишга қийналаётгани сарой аҳлига маълум бўлиб қолди. Бундан хабар топган Сароймулк хоним ўзининг тақинчоқларидан, олтин-кумуш сеп-сидиргаларидан икки қадок буюмиви хазинага топширган, қурилишга сарфлашни буюрган эди. Бу бебаҳо буюмлар орасида Амир Темурнинг ўз кўли билан маликага туҳфа қилинган совға-саломлар ҳам бор эди. Бибиҳоним: «Бул сирни ҳеч кимсага жория этиб юрмангизлар, соҳибкироннинг фуқароси давлат хазинаси бўшаб қолибдур, деган хавотирга тушмасун», деб тайинлаган эса-да, эл-улус орасида гап тарқалиб кетган эди. Балки маликанинг бебаҳо тақинчоқлари сарф этилгани учун ҳам Мажиди жомеъ иморати унинг кўзига кадрлироқ, гўзалроқ кўринаётгандир! Бибиҳоним эҳтимол шу боисдан ҳам иморатни алоҳида меҳр билан назардан ўтказаётгандир!.. Эҳтимол, Сароймулк хоним сарфлаган кўшимча харажат сабаб бўлиб, кейинчалик, Масжиди жомеъ иморати Бибиҳонимнинг номи билан аталиб кетгандир...

Сароймулк хоним ҳовли тўридаги катта масжидни ҳам, икки ёндаги кичик масжидларни ҳам яна бирма-бир кўздан кечирди. Сўнгра ҳовли ўртасига ўтиб, олдинги равоқ томон юрди. Бир неча қадам юрганидан сўнг, катта масжид пештокидаги равоқ билан олдинги равоқнинг баландлигини ўзича қиёслаб кўрмокчи бўлди шекилли, тўхтади. Қуёш нурлари малика ва унинг канизлари юзидаги оппоқ харир бурка — пардаларга урилиб, ичкарига сингиб кетар, кунчиқар тарафдан эсаётган салқин, ёқимли шабада аҳён-аҳёнда аёлларнинг кийим-бошларини баданларига ёпиштириб қўяр эди. Бибиҳоним олдинги равоққа — устида Уста Ўроқ ва унинг ёрдамчилари ишлаётган ҳавозага бир неча сония тикилиб турди. Аслида Уста Ўроқ ҳам айни лаҳзаларда эс-ҳушини йўқотгандек, бутун жисми кўзга айланиб иккала каниз ўрталиғида, улардан олдинроқда турган маликага тикилиб қолган эди. Шу маҳал тасодиф юз берди: Бибиҳоним катта масжид тарафга карамокчи бўлганида шабада иш кўрсатдимми ёки маликанинг ўзи атайин шундай қилдими, унинг юзидаги парда бирданига кўтарилиб кетди-ю Уста Ўроқ ва унинг ёнидагилар кўз олдида Сароймулк хонимнинг ҳусни-жамоли бутун борлиғи билан памоён бўлди. Бундай тасодифдан сеҳрланиб, ўзини йўқотиб қўйган Уста Ўроқ ихтиёрсиз равишда баланд овоз билан:

— Ассалому алайкум, Сароймулк!... Улуғ малиқам!— деб юборди.

Малика ҳам жилмайган кўйи юқорига — Уста Ўроққа тикилиб:

— Алайкум ассалом! Хормангиз, Ўрокбой,— деди.

— Бор бўлинг! Дунё тургунча тулинг, маликам!

Уста Ўрок бу сўзларни айта туриб ҳавозадан йикилиб, тушишига сал қолди. Яхшиямки шогирди Сайфулло бор экан, Устанинг кийимидан ушлаб қолди.

Кўп ўтмади, Бибиҳоним дарҳол буркасини кайириб юзини тўсди. Бироқ, бир-икки сониялик лаҳзада унинг ҳусни-жамоли Уста Ўрокнинг кўз ўнгида бутун белгилари билан муҳрланиб қолди.

Бибиҳоним ўз канизлари билан бояги йўлакдан чиқиб кетар экан, Уста Ўрок, кўзлари тиниб, ҳавозада бирор дақиқа ўтириб қолди. У кўзларини юмиб ўтирди, киприклари орасидан ёш сизиб чиқди. Бу ёшда чамаси покиза севгининг бахтиёрлиги ҳам, мўътабар санам кўрсатган илтифотдан миннатдорлик ҳам, ўз умрида шўнчалик меҳнату ранж чекиб юрган бўлишига қарамай тақдирнинг нотантилиги туфайли ният-армонлари ушалмаганидан ўкиниш ҳам мужассам эди...

Уста ўрнидан турди. Бамисоли ширин тушдан хузурланиб уйғонган боладек жилмайди. Кўзини каттарок очиб, атрофдагиларга: шогирди Сайфуллога ва бошқа хизматчиларга бахтиёр бир кайфиятда қаради. Уста шу ўтирганича севгилиснинг ҳозирги ҳусни-жамолини яна бир қарра кўз ўнгидан ўтказди. Бибиҳонимнинг юзи аввалгидек оппоқ, тиник, кош ва киприклари қоп-қора пиликдек эди. Бироқ, йиллар шамоли бундан бир неча ўн йиллар аввалги — кўзлари чакнаб турган, киприклари юқорига қайрилган ўсмир кизалоқ Сароймулкнинг ҳуснига айрим таҳрирлар бериб ўтган эди. Маликанинг юзи ёшлик пайтидагидек чўзиқ эмас, бир қадар тўлишган, кўзлари эса, аввалгидек чакнаб туриш ўрнига, маънолик, донолик билан боқар эди. Иккала ёноғи ортидаги қисқагина қирқилган, қайрилма гажак-зулфи қулоғидаги балдоқлар билан биргаликда Бибиҳонимга алоҳида кўрк бахш этарди. «Кексайганда ҳам ҳусни-тароватини йўқотмабдур,— дея ўйлади Уста Ўрок.— Кўзлари ҳаё-ибо бирла, ожиза назокати бирла боқадур... Билгимча, Сароймулк атайин ушмундоқ кўриниш берди менга. Барақа топсун, мени навмед қилмади... Минг раҳмат сенга, ўзимнинг Сароймулким!.. Не деди у? «Ўрокбой» дея чорлади-му? «Ўрокбой» деб чорлаган тилларингга шакар томсун, мохитабоним! Шу маҳалгача сени унутмадим, бундин берли ҳам, тирик эрканмен унутмағаймен. Ўлғонимдин сўнг ҳам муҳаббатинг то қиёматгача сўнгалқаримда сақланур!..»

Бибиҳоним ўша куни тушдан кейин Масжиди жомега такрор ташриф буюрди. Худди эрталабки ҳолатда — икки канизи билан иморат ҳовлисига кирди-да, катта масжид яқинида Равшан Хайдар, Хўжа Маҳмуд Довуд, Мухаммад Жалда ва тагин бошқа корфармолару ўнбошиларни тўплади. Малика уларга соҳибқироннинг фатҳу зафар билан қайтаётгани ҳақида хабар олинганини, уч-тўрт кун оралигида Самарқандга етиб келишини билдириб, Масжиди жомедаги ишни тезроқ ниҳоясига етказиш

зарурлигини тайинлади. Уста Ўроқ ҳам ўзича Бибиҳонимнинг ошиғич бир иш билан келганини тахмин қилди.

Бибиҳоним корфармо ўнбошиларга рухсат бериб, ҳар қай-сисини ўз вазифасига юборди-да, канизлари билан изига қайтабошлади. Тахминан эрталаб тўхтаб туришган жойларига етганида қадамини секинлатиб, иккала канизига нималардир деди. Уста Ўроқ бошлиқ олдинги равоқ хавозаси устида ишлаб турганлар яна беихтиёр пастга нигоҳ ташладилар. Шу пайт канизлар қутилмаган ғалати «ўйин» кўрсатдилар: улардан бири қўлидаги дастурхонни очиб, ичига етти дона тухум терилган ликопчани чиқарди, иккинчиси эса, ўша — етти хил рангга бўялган тухумларни бошқаларга намойиш этгандек бирма-бир олиб, яна ўрнига қўйди. Шу аснода Сароймулк хоним ҳалиги канизларига деди:

— Тухумларни ҳавозадагиларга чиғориб йиборингиз, усталар тановул этсунлар,— деди. Канизлар тухум тўла ликобчани пастда юрган хизматкорлар орқали Уста Ўроқлар ишлаётган ҳавозага йўлладилар...

— Уста бобо!— деди ликобча ҳавозага етиб борган лаҳзаларда канизлардан бири тилга кириб,— Ушбу тухумларни бири-биридин фарқлаб берурсиз. Сиз учун аларнинг қай бири дуруст, таъмини кўриб айтурсиз. Жавобини эртага олур-миз.

Уста Ўроқ ногаҳон берилган саволни эшитиб, қўлига бориб етган етти хил рангли тухумни кўриб, гангиб қолди. У юзларига бурка тортилган учала аёлга лол бўлганича қараб тураверди. Ҳалиги каниз юқорига қараб яна сўз қотди:

— Уста бобо, саволимиз жавобсиз қолур эрса, мот бўлур-сиз...

Аёлларнинг кулгуси эшитилгандек бўлди. Канизлар Бибиҳонимга эргашиб, қурилиш ҳовлисида чикиб кетдилар. Улар ҳув нарида аробага чиқишиб, жўнаб кетаётганларида боядан бери сукутга бориб турган Уста Ўроқ шогирди Сайфуллога ўгирилиб сўради:

— Не юмуш юз бермиш ўзи, бўтам?

Сайфулло устозининг соддалигидан қулгандек жилмайиб жавоб берди:

— Билолмадим, устод. Не юмушлигин англай олмадим. Ушбу жумбоқни ёлғиз ўзингиз еча олурсиз...

Уста Ўроқ тухум тўла ликобчани бир чеккага қўйди-да, ҳардам хаёллик билан ишга тушиб кетди. У ғишларни бўёғига, ҳажмига қараб танлаб олар, остига лой-коришма ташлаб, ўрнига бостирар экан, хаёли ҳозиргина бўлиб ўтган манзарада эди. «Ҳа, топдим, топдим,— дея ўзича жилмайиб қўйди Уста Ўроқ.— Сароймулк менга ушбу ҳазил бирла таскин бермоқчи бўлибдур. «Аёлларнинг ҳусни, кўриниши турлик бўлгани бирла, алар ушбу — айнос-айнос тухумларнинг мағзи янглиғ бир мазмундадурлар», дебдур менга. Бечора Сароймулк! Аёлимнинг узок йиллар муқаддам ўлиб кетганини, шундин берли мужар-

рад бўлиб юргангни, эртаю кеч фақат анинг ўзини ўйлаб, отини ёд этиб юришимни қайдин билсун у?! Вале мени ростдин мот этди, донолик бирла мот этди... Эй худо, жумла мўъмин қатори мени ҳам, Сароймулқимни ҳам ўзинг ёрлақайсен!»

Ана ўша дақиқадан эътиборан Бибиҳоним ва унинг қанизлари томонидан Уста Ўрокка турли рангга бўялган тухумларнинг олиб чиқиб берилгани ҳақида ҳавозалар устида ҳам, пастда ҳам шивир-шивир гап тарқалди. Орадан бирор соат ўтар-ўтмас бу шивир-шивирлар Муҳаммад Жалданинг ҳам қулоғига етди. Табиатан бировларга нек ният тилашу ҳиммат кўрсатишни хуш кўрмайдиган, атрофидагиларнинг кўпчилигини ўзига душман билиб шубҳаланаверадиган Муҳаммад Жалда Масжиди жомеъ қурилишида ўз меҳнати билан ҳурмати ортган Уста Ўрокни ўртадан кўтариб ташлаш ва шу баҳонада ўз нуфуз-эътиборини яна ҳам юқори кўтариш мақсадида бу гапни машваратга солди. У қачонлардир: «Подшолар яхши иморат қуриб берган усталарни албатта маҳв этар эрмишлар, чунки, ўша уста тирик юрса, шундай иморатни бўлак подшога ҳам қуриб беради, деб қўрқар эмишлар», деб эшитган эди. Шум ниятли, мансабпараст бу корфармо ўзини салкам подшо фаҳмлаб, Уста Ўрок тимсолида шундай бир ишни бажармоқчи эди. Иккинчидан, соҳибқироннинг Самарқандга қайтишидан ўзига катта иноятлар кутиб юрган Муҳаммад Жалда, Уста Ўрокни саройдаги ожизаларга шаккоклик қилгани учун ўлдирдик, деган баҳона билан ўз обрўсини яна оширмоқчи эди. У бу масалада Сароймулқ хонимнинг ўртага тушолмаслигини, ўртага тушгудек бўлса, одий насабли аёллик шаънига путур етишини яхши биларди. Шунинг учун ҳам Муҳаммад Жалданинг ўзи мудҳиш ниятини амалга ошириш учун ҳеч нарсадан тап тортмаслиги аниқ эди...

Уста Ўрок ҳавоза устида турганича ўзининг бутун ҳаётини, қалбининг тўридан жой олган муҳаббати тарихини, беш йилдан кўпроқ ўтган вақт давомида Масжиди жомеъ қурилишида юз берган воқеаларни бирма-бир кўз олдидан кечириб, оғир ух тортди. Ҳали равоқда яна камида бир қунлик иш бор. Хўш, Уста Ўрок нима қилсин? Ажали етмасдан аввал бирор тарафга қочсинми ёки равоқни тўла-тўқис битираман деб ўзини Муҳаммад Жалданинг қиличига тутиб берсинми?

VII

Невара келин Шодимулқ ока боласини етаклаб чиқиб кетдию Сароймулқ хоним ҳайҳотдек кенг хонаи хосда ёлғиз ўзи қолди. Малика беихтиёр ух тортти-да, атрофига оҳиста кўз ташлаб, девордаги хилма-хил гиламларга, зардўзий сўзаналарга, маврудни билан танлаб қиядиган рангин либосларига нигоҳ

ташлади. Кўнгли кўтарилиши ўрнига янада тушкўн ҳолатда кўзларини ерга қадаб ўтириб қолди. Бирор дақиқалик сукутдан сўнг ўрнидан турди ва етти қават шоҳи-адрес кўрпалар тўшалган улкан тахта-сўри томон юрди. Сўрига кўтарилаётганида эшик очилиб, канизаклардан бири кўринди-да:

— Не юмуш буюргайсиз, маликам?— деб сўради.

— Холи кўйингиз, ором олғаймен,— деди Сароймулк хоним бир оёғининг тиззасини сўридан туширмаган кўйи.— Даркор ўлсангиз чорлағаймен.

Канизак изига қайтиб, эшикни беркитди. Малика сўрига кўтарилиб ёнбошлади. Ихтиёрсиз равишда кўзлари яна рўпарадаги гиламларга, турли-туман зеби-зийнату тақинчокларга, гилам ўртасида гилофи билан осилиб турган қиличга тушди.

«Маликамен, бу хонаға жой бўлғон борча мулклар меники,— деган ўй кечди Бибиҳонимнинг хаёлидан. Унинг айни пайтдаги ҳолат-ўйларида ўз хаётидан мамнунлик, шукроналик ҳам, кексалик чарчоғи ҳам, бири кам дунё, деганларидек бир умр кемтиклигича қолган орзу-ниятлар ҳам мужассам эди.— Улуғ маликамен! Соҳибқироннинг суюкли маҳраимен! Шу юртда не сўз деяр ўлсам, бори ижобат бўлғай. Валек... Олло таоло бахтни ҳеч кимсаға тўқис бермас эркан. Астағфурулло, ўзинг кечирғайсен... Оллоҳ менга фарзанд бермади. Амир Темурнинг набираларини фарзандларим дедим, аларни анолик меҳри бирлан суйдим. Валек ўзунг туғмаган сўнг... Ана оқибат: суяр келинларимдин Шодимулк тўрт ёшар фарзандини менга инониб қолдирмади. Халил Султонға айтқон сўзим сабаб мени баъд кўриб қолғон ўхшар. Охир мен набирамға бобосининг норизолигини еткурдим-да. Шундин ўзга ёзигим йўқ менинг.»

Сароймулк хоним, яхшиликка ҳамиша ҳам яхшилик қайтавермас экан-да, деган хаёлда лабини тишлаб, бошини қимирлатиб кўйди. Гап шундаки, Амир Темурнинг илм-фанга берилган, шоиртабиат набираси Халил Султон бундан бир неча йил муқаддам бечораҳол хонадоннинг кизи Шодимулк оқани севиб қолган эди. Ошуку беқарор Халил Султон ўз ахду паймони ҳақида дастлаб Бибиҳонимга билдиради. Хайратга тушган улуғ малика Шодимулкни чакиртириб сўзлашади. Бечораҳол қизнинг ҳусни ҳам, одоб-ҳаёси ҳам Бибиҳонимга ёқади. Аммо Кўксаройдагиларнинг кўпчилиги, айниқса Ҳиндистондан эндигина фатҳу зафар билан қайтган Амир Темур Халил Султоннинг соф, бегараз муҳаббатига қарши борадилар. Ана шундай нозик бир паллада улуғ малика Халил Султон билан Шодимулк ўртасидаги севгини ҳимоя қилади, ўз фикрини соҳибқиронга ҳам тушунтиради... Тўй-томошадан сўнг Сароймулк хоним қувё билан келини Амир Темурнинг ҳузурига саломга олиб кириди. «Дуруст, ғоят дуруст,— дейди соҳибқирон ва тахтидан туриб, бир-икки одим улар томон юради.— Гадойвачча бўлсанг-да, исминг хўб эркан, маликаларга кўйиладурғон исм кўюбдурлар...» Келинчак Шодимулк яна салом бажо қилади. Соҳиб-

қирон амирлик тахтининг ортига ўтиб, неvara келинига атаб қўйган бир қисим дурни олади-да, келиб Шодимулка тутказди: «Ма, мендин тортуқ сенга, Ҳиндистондин олиб келилгон». Шодимулк, гадоивачча, сўзидан каттиқ ранжиган бўлса керак: «Йўк, буни олмағаймен», дейди. «Невчун?» дейди сохибқирон хайронлик билан. «Алардин қон хиди келадур», дейди келинчак. Амир Темур тахликага тушиб, қўлидаги дурларни Шодимулк оқанинг бурнига яқин олиб боради-да: «Мана, хидлаб кўрғил, агар қон хиди келса, олмағил», дейди ва жаҳл билан келинчакнинг қўлига тутказди... Сароймулк хоним қайтиб Амир Темур хузурига кирганида сохибқирон: «Неvara келининг кўнглимга ўлтирмади», дейди... Сароймулк хоним бир неча кун ўтганидан сўнг Халил Султон билан холи сўзлашиб, бобоси Темурнинг Шодимулк ҳақидаги баҳосини айтади ва кейинги учрашувларда сохибқиронга ҳурмат бажо келтириб, унинг яхши баҳосига эришсин, деб маслаҳат беради. Шоиртабиат Халил Султон эса бу гапдан жаҳли чиқиб: «Қаллам кетса-да, муҳаббатимдин кечмаймен», дейди... Худди ўша ўтган гаплар сабабми, ҳар қалай, Шодимулк оқа, сиртдан билдирмайдию, ботинан Бибиҳонимни унча хушламайди. Сароймулк хоним буни қалбан ҳис этади. Мана, ҳозир ҳам Шодимулк боласини етаклаб чиқиб кетганидан сўнг қандайдир тушқун кайфиятга берилди...

Хона эшиги очилгани билинди, улуғ маликанинг хаёли бўлинди.

— Муҳаммад Тўрғай келмишлар,— деган овози эшитилди канизакнинг.

— Қирсун,— деди Бибиҳоним ётган жойида.

Улуғбек эшик ичкарасида кафшини ечасолиб тахта-сурига қараб югурди-да, шу аснода:

— Бибижон, не бўлди сизга?— деди ва сўрига кўтарилди, ҳали кўзголиб улгурмаган Бибиҳонимни ачомлади.— Нечун ётурсиз?

— Ором олиб ётурмен, улим,— деди Сароймулк хоним ва Улуғбекнинг пешонасидан ўпди.— Хориғанга ўхшаймен, Масжиди жомега икки бора гашриф этиб, мадордин кетдим... Қайда эрдинг? Қайдан келурсен?

— Машваратда эрдим, бибижон,— деди Улуғбек.— Сиз машваратдин беҳабар эрдингизму?

— Хабарим бор эрди. Сен ҳам борибми эрдинг, бўталоғим?

— Бориб эрдим, бибижон. Ҳозир машваратдин келурмен. **Холонки...**

— Не хангомалар ўлди машваратда?

— Бибижон, машваратда-чи, холонки... Уста бобомни маҳв этмоқчи ўлдилар.

— Уста бобонг? Қайси Уста бобонг?— Сароймулк хоним шу сўзлар асносида ўрнидан туриб ўтирди, ёш шахзоданинг оғзига тикилди.

— Равокда гишт босгич Уста бобо-чи? Уста ўрок бобо. Бир

маротиб сизга салом йўллаб эрдилар. Сизни танир эрканлар...
Темур бобомнинг юртидин эрканлар...

— Аларни невчун маҳв этмакчи эрканлар?

— «Ушбу кун шаккоклик қилди ул»,— дедилар.

Сароймулк хоним хушёр тортгандек бир қалқиб тушиди. Бир лаҳза ўйланиб ўтирди, сўнгра:

— Ким деди бул сўзни?— деб сўради.

— Муҳаммад Жалда... Корфармо...

Улуғбек машваратдаги ҳамма гапни ўз билгича айтиб берди-да, охири:

— Бибижон, Уста бобом — яхши киши. Кутқоринг аларни,— деди.

Сароймулк хоним яна жим, кўзлари йўл кўриб, сукут саклаб ўтирди. Сўнгра ух тортти-да:

— Бу янглиғ юмуш иликимдин келмайдур, бўталоғим,— деди.

— Невчун, бибижон, ахир сиз улуғ маликасиз...

Бибихоним бошини сарак-сарак қилди-да:

— Малика бўлсам-да... ожизаларнинг эр кишилар юмушларига аралашувлари ножоиздир.

— Магар сиз кутқармасангиз Уста бобомни мен кутқараман...

Хуллас, Сароймулк хоним гўё тўққиз-ўн ёшли шаҳзоданинг Устани кутқариш хатти-ҳаракатига қарши турган бўлдию, охири ноиложликдан «ихтиёр ўзунгда», деди. Улуғбек чиқиб кетди.

— Бечора Уста ўроқ!— дея ўзига ўзи сўзланди Бибихоним.— Ҳу ўшал ўроқбой-да ул, ёшликда кўришганимиз. Мусаввир ўлиб, менинг сийратимни чизмакни ният қилиб эрди.— Улуғ малика ўша ёшлик қуналарини эслаб хиёл жилмайди, лабларига ранг киргандек бўлди.— Мусаввир ўлолмади. Валек, уста ўлди. Усталик ҳам хўб дуруст хунар... Дунёнинг юмушлари ғалат: невчун менга дуч келғонда ўзини йўқотиб қўядур ул? Не бу ўзи? Ишкми?.. Ахир мен малика ўлсам, ул эрса хунарвар кимса. Мен соҳибкироннинг суюкли маҳрами, ул эрса юртнинг бир фукароси!.. Астаффурулло деб айт, Сароймулк, тавба де. Инсон ўлуб кўз очқон ҳар кимса — Олло таолонинг бандаси. Шукрки, сен саройда туғилибсен, исминг ҳам Сароймулк ўлубдур. Йўкса, ўзга манзилларда сен киби хушрўй, сен киби доно ожизалар йўқдурму? Бисёр! Сенинг бахтинг саройда туғилғонинг... Сен бахтлимисен ўзи?.. Такдир сени магар Уста ўроққа қўшур эрса, бахтсиз ўларми эрдинг? Маликалардин ўзга борча ожизалар бахтсиз кимсаларму? Дилингда ётқон кичиккина армонни ўзинг ўзингдин ҳам пинҳон этасанму ахир — ёшлик маҳалингда, ҳатто келинлик пайтларингда ҳам ўша ўроқбойни эслаб-эслаб юрғонинг ёдингдан учдиму?.. Ҳусайини севмадинг, ўз ихтиёрингсиз келинлик либосин кийдинг. Соҳибкирон Амир Темурга маҳрам ўлғонингдин ўкинмадинг, Олло таолога шукроналик билдирдинг. Валек

йилда бир бора ўлса-да Ўроқбой кўзингга кўринур эрди. Гоҳ-гоҳ хобингда ҳам кўрардинг ани... Бул не ўзи? Ишкми? Ўроқбой... Уста Ўроқ ҳам ушмундок ишққа мубтало эрканму? Шул хислат магар ишқ ўлса, покиза ишқ эрур, ғуборсиз, зилол ишқ эрур... Эвида кимлари бор эрканин-да билмайдур-мен, валеқ ўзи ёдга тушиб турур. Уста Ўроқ эрса, менинг кимлигимни билур. Яхши билса-да, дуч келғонда ўзини йўқо-тиб кўядур... Эвоҳ!..»

Сароймулк хоним тахта-сўридан тушди-да, Улуғбекдан ха-бар олмоқ ниятида хонаи хосдан ташкарига чикди.

VIII

Уста Ўроқ ҳавоза устида турганича ўзининг бутун ҳаётини, қалбининг тўридан жой олган покиза муҳаббати тарихини, беш йилдан кўпроқ ўтган вақт давомида Масжиди жомеъ қурили-шида юз берган воқеаларни бирма-бир кўз олдидан кечириб, оғир ух тортди. Хали равоқда яна камида бир кунлик юмуш бор, уни битириш учун эртага ҳам кун бўйи ишлаш керак. Хўш, Уста Ўроқ нима қилсин? Бемаҳал ажалга чап бериб, бирор тарафга беркинсинми ёким равоқни тўла-тўқис бити-раман деб ўзини Муҳаммад Жалданинг қиличига тутиб бер-синми? Мабода Уста Ўроқ бугуноқ бирор тарафга равона бўлиб, изини бекитиб кетса, равоқдаги чала юмушни ким ба-жаради?.. Хўш, ўзининг бу ердан кетиши хусусидаги мўлжа-лини Сайфуллога айтиш керакмикан, йўқмикан? Уста Ўроқ но-гаҳон йўқолиб қолса, Муҳаммад Жалда Сайфулло шўрликка бало-қазодай ёпишмасмикан?.. Бу саволлар Уста Ўроқни куни билан қийнади.

Қуёш пастга оғиб, Самарқанд боғларининг шохига илиниб қолган улкан қизил олмадек кўзга ташланди. Иш куни тугади. Уста Ўроқ билан Сайфулло ҳавоза устидаёқ иш қийимларига кўча қийимларини алмаштириб олдилар.

— Пастга тушиб, дарҳол кетиб қолмагил, бўтам,— деди Уста Ўроқ шогирдига сирлироқ оҳангда.— Бугун бирга кетур-миз.

— Айтганингиз бўлур, ота,— деди Сайфулло устозига ҳай-рон тикилиб. Аввал шогирд, сўнгра Уста ҳавозадан пастга тушдилар. Биргаликда, ҳар куни Уста Ўроқ юрадиган йўл билан — бозор оралаб Ниёзбой атторникига жўнадилар. Уста куни кеча худди шу пайтда бу ерлардан — ноз-неъматга тўла расталар ёнида ғоят хуш кайфиятда ўтган эди. Бугун эса, чигал ўю хаёллар оғушида бир-бир қадам ташлаб бораётир. Дармони қуригандек оёқларини аранг қўтариб босади. Сай-фулло эса, устозидан бирор гап чиқишини кутиб унинг ёнида боради, гоҳ-гоҳ Уста Ўроққа қараб кўяди.

«Бадбахт, ичи қора кимсалар не учун юрур бу дунёда?— дея ўйлар эди Уста Ўроқ ўзича.— Муҳаммад Жалда янглиғ но-

жинсларни ер ютиб юборса бўлмасму? Ехуд алардин ер ҳам хазар килурму?!»

— Сайфулло бўтам, — деди Уста Ўрок бозордан чикиб, холирок йўлакка етганларидан сўнг, — зарур бир гап бордур, сендин сир тутсам бўлмас. Эртага равок битганидин сўнг алар мени махв этмак истайдурлар...

— Алар кимлар, устод? — дея кўзлари ола-кула бўлиб сўради Сайфулло.

— Мухаммад Жалда... Эрта бирлан кўрдинг-ку ани, валаднинг кўзлари қарганинг кўзидек ўйнаб турадур эрди. Бўлақлар ҳам анинг сўзини икки килурға кўрқадулар.

— Ахир сизни не учун махв этадулар, ота?

— Э, бўтам, ул тарафин сўраб ўлтурма. Золимлар учун одам ўлдирмоққа бахоқа топиладур... Гап шул, мен ушбу кеча Самарқанддин ғойиб бўлурмен.

— Мен-чи? Мен не килгум, ота?

— Шул боисдан сенга ушбу гапни айтадумен. Не килувинг лузумин ўзинг ўйлағил, топғил. Эрта туриб менсиз юмушга борур эрсанг, менинг жонибимдин сенга бало-қазо ёпишмаса дер кўркамен.

— Сиз не ерда бўлур эрсангиз, мен ҳам ўшал ерда бўлурмен, устод.

— Йўк, бўтам, бул турлуқ паллада устоз бирла шогирднинг бир юруви тўғри бўлмас. Андоқ кўрунишда айғокчилар тез топиб оладурлар бизни. Золимга чап бермоқ даркордур.

Сайфулло устозининг дабдурустан айтган янгилигидан таҳликага тушиб қолди:

— Анда мен не қилай, ота? Ўзингиз қай йўруғ-маслаҳат берурсиз?

— Истасанг, ўз юртингга отлан, Олло таоло ўз паноҳида асрағай. Зораики бало-қазолар юзин тескари ўгурса... Магар юртингга борурга кўркар эрсанг, Дизакка — менинг ўғлим қошига жўнағил.

— Сиз-чи, ота, қайга борурсиз?

— Мени қўябер, бўтам. Мен Самарқанддин узокка кетмагайдурмен. Кетолмайдурмен. Менинг дардимни ўзинг билурсен. Бул шахарда мен учун бир шамчирок бордур. Мен эрсам ўшал шамчирокнинг парвонаси янглиғ айланиб-ўргилиб юрадурмен... Э, улим, мен борча кўрадигимни кўрдим, яшадигимни яшадим. Ўлимдин кўрқмағаймен. Валек, худо берган ажалдин бурун ўлмак, боз устига гуноҳкор янглиғ қатл этилмак бағоят алам қиладур кишиға.

— Сиз қай маҳал кетурсиз, ота?

— Менми? Ҳозир уйга кириб, ул-бул нимарса оладурмен... Хўш, сен қай йўриқни тутурсен?

— Ўғлингиз Самандар акамнинг қошига борсам бўлурми деб турурмен.

— Бале! Хўб килурсен. Ушундоқ бўлса, вақти бирлан боз топишиб олувимиз мумкин бўлур... Пичоқ олишни унутмағил.

Пичок — ярим ризк, дейдилар... Дизакда Хўжа Ғозиён мазороти бордур. Самандарни ўшул мазорот беткайиндағи дехдин сўрағайсен.

— Бўлур, устоз.

— Йўк демасанг, маслиҳат ушмундок: ҳозир эвга кириб, лужум нимарсаларни олурмиз-да, эв соҳибларига айтадурмизки, бир манзилга зиёфатга чорлабдурлар, деб...

— Бўлур, сиз не декор эрсангиз шул...

Устоз билан шогирд кечкурун — говгум маҳали Ниёзбой атторникидан чиқиб йўлга тушдилар. Ўзлари учун чекқарок йўлларни танлаб юрдилар. Лекин, ўтган-кетганларда шубҳа туғдирмаслик учун ўзларини атайин бепарволикка солиб, ондасонда баралла овозда сўзлашиб бордилар. Улар Чўпонота тепалигини қия айланиб ўтадиган арава йўлига тушиб, Зарафшон дарёсининг кўпригигача бирга бордилар. Уста Ўрок шу ерда шогирди Сайфулло билан хайрлашди-да, унга оқ йўл тилаб, ўзи ортига қайтди.

Уста юриб-юриб Масжиди жомеъ қурилишига лой-коришма учун тупроқ олинаётган Конибилга етмасдан сўл тарафга бурилди. У ўз тақдирини таваккалга топшириб — тахмин билан кадам ташларди. Қаерга бораётганини ўзи ҳам аниқ билмасди. Бир муддат ғалласи ўриб олинган анғиздан юрди, сўнгра сув чилғиб ётган шолиторларни айланиб ўтди. Унинг кўзига узокдан элас-элас чирок кўрингандек бўлди...

IX

Самарқандда Масжиди жомеъ иморати қурилиб битиши арафасидаёқ эл-улус орасида унинг номи «Бибиҳоним масжиди» деб атала бошланди. Сароймулк хонимнинг бу масжид қурилишига кизиқиб қарагани, ундан тез-тез хабар олиб тургани ва бу иш учун ўз бисотларидан бир қисмини хазинага топширгани элу халқнинг назар-эътиборига тушган бўлса ажаб эмас.

Уста Ўрок билан Сайфулло Самарқанддан кетиб қолганларидан сўнг икки-уч кун ўтар-ўтмас шаҳарда қуйидагича афсонавий миш-миш тарқалди: «Бибиҳоним ўз отига бино бўладургон масжидни кўрурга борибдур. Ушул пайт шамол туриб, маликанинг юзиндағи буркани учуриб юборибдур. Хавозада ғишт босиб турғон уста Бибиҳонимнинг хусни-жамолини кўриб, ўзини йўқотиб қўйибмиш-да, каттик оҳ уриб юборибмиш. Андин сўнг малика уйига кириб, ўнга тухумни пишириб, ўн хил бўёкка бўяб, чиройиға ошиғу мубтало ўлиб қолғон устага кўрсатибдур. «Хой, уста, қани айтингиз, ушбу тухумнинг қайси бўёккиси дурусту қайсиси нодуруст!» деб савол берибдур. Бибиҳонимнинг ғазабидан, қиличидан қон томган Амир Темурдан қўрққан уста бирлан анинг шогирди масжид

минорасидан пастга тушабилмай ўзларига қанот ясабдурларда, аллақайларга учиб кетибдурлар. Шундин берли аларни ҳеч ким кўрмабдур...»

Самарқанд ва унинг атрофларига ана шу миш-мишлар тарқалган пайтда Уста Ўрок шаҳардан унча узок бўлмаган Кўч қишлоғида «Қайроқ чўпон» номи билан бир хонадондан паноҳ топиб, қишлоқ ахлининг подасини бокиб юрарди. Шуниси қизиқки, қишлоқ қишилари юқоридаги афсонавий миш-мишни Уста Ўрокнинг ўзига ҳам айтиб бердилар. Уста эса, бу гапларни зоҳирон хайратланиб, аммо ички бир кўрқув ҳамда пинҳона завқ билан тинглади. «Гапга гап қўшиладур дейлиши рост эркан,— дея ўйлади у ўзича.— Аввали мен Сароймулкимга назарим тушган палламда ох уриб юбормадим... Бўялган тухум ўн нафар эрмас, етти нафар эрди... Қанот ясаб учганимиз ҳам ғалат бўлибдур! Қошки эрди қанот ясаб учиш мумкин бўлур эрса! Бургут янглиғ учиб, Муҳаммад Жалданинг кўзини чўқилар эрдим!»

Кўп ўтмасдан Самарқанд атрофларида яна бир миш-миш тарқалди. Бу миш-мишга кўра, Бибиҳоним масжидининг аллақайси девори Амир Темурга ёқмаган эмиш. Шунинг учун дахшатли жаҳонгир бу иморатни қуришда иштирок қилган барча усталару хизматчиларни қиличдан ўтказган эмиш... Уста Ўрок бу миш-мишни ҳам эшитдию унга қанчалик ишониш-ишонмаслигини билолмай юрди.

Аслида воқеа бошқачарок бўлган эди... Турк жаҳонгирлари устидан зафар қозониб қайтган соҳибқирон Амир Темур Самарқандга қайтган қуниёқ Масжиди жомеъ иморатининг ахволи билан қизиқди. Иморатнинг шу бугунгина битказилганини унга билдирдилар. Эртасига туш пайтига яқин соҳибқирон ўз амирлари, аёну боёнлари билан йигирма-ўттиз отлик қуршовида янги иморатни кўриш учун йўлга чикди. Улуғ амир ўзининг атоқли ўн икки амири, вазир Хўжа Маҳмуд Шаҳоб ва бошқалар ўртасида одатдагидек муътадил кайфиятда борарди, чамаси Самарқанддек қадимий шаҳарда ўз давридан дурустгина ёдгорлик қолдираётганидан анча хурсанд ҳам эди.

Отлар шошилмасдан қадам ташларди. Амир Темур Масжиди жомега ён тарафдан ёки орқа тарафдан бормаслик учун айланма йўлдан юришни, янги иморатга кунчиқар ёқдан боришни тайин қилди. Ана шунда мухташам Масжиди жомеъ унинг кўз олдида ўзининг бор чиройи билан намоён бўлиши лозим эди. Орада тахминан бирор чақирим йўл колганида иморат олдинги пештоқининг бўёқлари офтобда ярқираб кўринди.

— Бу недур ўзи, масжид равоғиму?— деб сўради Темур хайратда вазир Хўжа Маҳмуд Шаҳобдан.

— Аъло ҳазрат, бу Масжиди жомега киришнинг олдинги равоғидур,— деб жавоб берди вазир,— ажиб равоқ бўлибдур, салобатда Масжиди калоннинг равоғи бирлан баробар бўйлашадур.

Хўжа Махмуд Шаҳоб, улуғ амир менинг сўзимдан хурсанд бўлади, деб кутган эди. Йўқ, соҳибқироннинг авзойидаги ўзгариш унинг кутганидан бошқачарок юз берди.

— Ажаб... Ғалат бўлибдур, — деди жаҳонгир. Негадир бирданига унинг кайфияти тундлашди, у ён-бу ён бурилиб, сўзлаб келаётган соҳибқироннинг буғдойранг юзи оқаринқираб кетди. Бамисоли ок арғумок устига ҳамишаги Амир Темур эмас, унинг хайкали ўтқазиб қўйилгандек эди. Унинг ёнида бораётган амирлар: «Соҳибқироннинг жаҳли чиқаётир», деган маънода бир-бирларига сигир қараш қилиб қўйдилар...

Масжиди жомеъ иморатининг пойдеворини қуриш ишлари кизгин бошланиб кетган кунларда Амир Темур навбатдаги сарфарга жўнаш олдидан набираси Муҳаммад Султонни ўз ёнига чорлаб, бинонинг тархи-лойиҳасини яна бир бор кўздан кечириб, маъқуллаб берганди. Унинг назарида ҳовлига кириладиган дарвоза равоғи ҳам, равокнинг икки ёнидаги деворлар ҳам пасткамгина қилиб қурилиши, ана шунда тўрдаги катта масжид ўзининг бор салобати билан кўриниб туриши лозим эди. Шу боисдан баҳайбат олдинги равокни кўрган Темурнинг кайфияти бузилди. Уртадаги масофа қисқаргани сари унинг юзи янада тундлашиб бораверди. Ҳеч ким чурқ этиб сўзлашмасди. Қулоқларга фақат отларнинг туёғидан чиққан овозларгина эшитиларди.

Масжиди жоменинги олдинги равоғи олдида мубошир Равшан Хайдар, корфармолар — Хўжа Махмуд Довуд, Муҳаммад Жалда, кўплаб ўнбошилар, сангтарош усталар соҳибқироннинг ташрифини, отдан тушиб бу мўътабар иморатни қуриб битирганларга таҳсин айтишини, ўзларига жолду-тортуқлар берилишини кутиб турардилар. Лекин, воқеа қутилганидан кўра бошқачарок бўлиб чиқди.

Амир Темур ва унинг ёнида келганлар гап-сўзсиз отдан тушдилар. Жаҳли чиққан улуғ амир мубоширнинг ҳам, корфармоларнинг ҳам саломини алик олмади. Шундан кейин кутиб турганлардан бирон киши ҳам унинг яқинига йўлай олмади. Ҳамма бирор дақиқа иккала қўлини қўкрагига қўйганича котиб қолди. Соҳибқирон билан бирга келганлар ҳам отдан тушганларича амр-фармон кутиб туришарди. Амир Темур қош-қовоғини уюб олганича якка ўзи бирор муддат у ён-бу ён юриб турди. Унинг лаблари юкори кўтарилиб, соқолининг учи одатдагидан хиёл олдинроқда қимирлаб титрарди. Соҳибқироннинг феълини билладиган амирлар унинг жаҳли чиққанини аллақачон сезиб, юрак ҳовучлаганча ҳар канака жазою таҳдидга ўзларини тайёрлардилар. Амир Темур бошини кўтариб юкорига — равокнинг учига, ёнларига қаради, очиқ дарвозадан ҳовли ичкарасига, тўрдаги масжидга кўз ташлади-да: «Ҳе, аттанг, аттанг», деган маънода бошини сарак-сарак қилди. Сўнгра ўзини кутиб турганларга қараб:

— Иморатга ғишт босган уста қани? — деб сўради. Ҳеч кимдан садо чиқмади. Равшан Хайдар ҳам, Хўжа Махмуд Довуд

хам Муҳаммад Жалдага қарашди. Амир Темур қайтадан сўрамоқчи бўлиб вазирга қараётган эди, шу пайт Муҳаммад Жалда тилга кирди:

— Уста қочиб кетибдур, аъло ҳазрат...

— Не боисдан қочибдур?

— ...Биз ани маҳв этмоқчи эрдук... Эшитиб қолғон ўшар...

— Бул кимса ким ўзи?— деб сўради Темур Муҳаммад Жалдани Хўжа Маҳмуд Шаҳобга кўрсатиб.

— Иморатнинг иккинчи қорфармосидур, олампадохим. Исми шарифи Муҳаммад Жалда. Ул киши аввал ўнбоши эрди...

— Устани сен маҳв этмоқчими эрдинг?— деб сўради соҳибқирон Муҳаммад Жалдага тикилиб. Муҳаммад Жалда Амир Темурнинг ғазабли кўзларига қараб, рангги девордек бўзариб кетди. Тили аранг айланиб саволга жавоб берди:

— Бўлак юртларда... олампадох... уста... ушмундок иморатни битказмасун...

Амир Темур вазирга қаради:

— Не деб ғўлдирайдур бул валад?

Хўжа Маҳмуд Шаҳоб Муҳаммад Жалданинг сўзларини изоҳлаб берди. Шундан кейин Амир Темурнинг ғазоби яна ортди:

— Устани маҳв этгудек юмуш сенга қолибдурму?— деди соҳибқирон Муҳаммад Жалдага тикилиб.— Менинг мулкимда-я!? Уста Ўрокнинг эрмас, сендек ҳаромиларни маҳв этмак лўзум эрмасму?.. Уста Ўрок ёнида мени-да маҳв этмак истарсен?! Хе, ҳаммангдинг...

Амир Темур сўнги сўзлар билан иморат қурилишининг барча мутасаддиларини ҳақоратлади. «Уста Ўрок» сўзини тилга олганидан кейин баъзилар: «Соҳибқирон Амир Темур устани танир эркан-да», деб таҳликага тушиб қолдилар. Улуғ амирнинг ғазоби тобора алангланарди.

Тўқайга ўт кетса, хўлу қуруқ барабар ёнади, дейдилар. Бошқа вақт бўлганда хатоликнинг айбори совуққонлик билан аниқланиб, ўшанинг ўзигагина жазо берилиши мумкин эди. Афсуски, бундай вақтларда соҳибқирончи жаҳлидан тушириш ҳеч кимнинг кўлидан келмасди. Амир Темур қурилиш мубошири Рашиан Хайдарга салобатли равоқни кўрсатиб:

— Қани, менга жувоб бер: бу не ўзи?— деб сўради ғазаб билан.

Рангги қув ўчиб кетган мубошир титраб-қакшаб:

— Олампадох... р-равок... пеш... равок...— деяолди.

— Масжиди қалон қани? Невчун кўринмайду?! Сен эшшақларга масжид керакму, равок?!.

— Ичкарида, олампадох... Ховли тўрида...

— Мен ани девор устига чикиб кўрайинму?

Соҳибқироннинг ғазоби чексиз эди:

— Ҳой, бўйнинг узилгўрлар!— деди Амир Темур ҳаммага бакириб.— Сенларга масжид керак эрдиму, осмон баравар курук равок керак эрдиму?— У жаҳлгига чидай олмасдан мубошир Равшан Ҳайдарнинг елкаси аралаш яктагини чангаллади-да.— Масжиди калонни беркитиб кўйибдурсен, эмди менга энангдикидин кўрсатасенму ани?!— деди. Шу гап асносида даргазаб Амир Темур Равшан Ҳайдарни боғга ушлаганча энкайтириб равок тарафга сургаб кетди. Равшан Ҳайдар йўл-йўлакай йиғи аралаш ўзининг гуноҳсизлигини айтар, афу этилишини сўрар эди. Жаҳлга минган жаҳонгир унинг бирор сўзини ҳам тинглайдиган даражада эмасди. Амир Темур Равшан Ҳайдарни дарвоза ёнигача сургаб борди-да, унинг бошиний деворнинг киррали бурчагига урди.

— Сен шу калланг бирлан иморат қурурмисен?!

Сохибқироннинг жаҳли чиққан пайтда шердек дахшатли, қутурган филдек ваҳимали киёфага кириб кетиши қурувчилар аҳлига ҳам, ўз амирлари, аъёнларига ҳам яна бир қарра намоеъ бўлди. У: «Мана сенга! Мана сенга!» деган сўзларни такрорлаб мубоширнинг бошини фишт девор киррасига бир марта, икки марта... беш марта урди. Сўнгра Равшан Ҳайдарни силтаб ерга ташлади. Боши бир-икки бор урилгандаёқ суроби тўғри бўлиб қолган мубоширнинг пешонасини, юзини қон ювиб ётарди. Ҳамма жим эди. Темур изига қайтар экан, Равшан Ҳайдарнинг жасадига жирканиб қараганича:

— Бошини узиб ташлангиз!— деди. Амирлардан бири дарҳол буйрукни ижро этди. Амир Темур аввал турган жойига келди. У ҳали жаҳлидан тушмаган эди, газабли кўзларини Мухаммад Жалдаги қадаб:

— Хўш, Уста Урокнинг айби-ёзиғи не эрди?— деди.— Шу улкан иморатга фишт босиб гуноҳ қилиб эрдиму?! Сен ўзинг ким бўлибсен?! Сен ҳароми, мурдорни ушлашга қўлим ҳазар қилдур!.. Иккала корфармони ҳам қўл-оёғини боғлангиз! Отга судратиб Қонигилгача олиб борингиз!

Қўл-оёғи боғланаётган иккала корфармо жаҳонгирга йиғи аралаш ёлборишар экан, Амир Темур юзини улардан тесқари ўгириб, вазирига юзланди:

— Хўш, хўжам, ушбу юмушдин сизнинг хабарингиз йўқ эрдиму? Сиз қайда эрдингиз?

Хўжа Махмуд Шаҳоб йиғи аралаш сохибқироннинг оёғига бош кўйиб ёлборишга тушди:

— Олампаноҳим! Кечиргайсиз, доғда қолдим. Не қилсангизда махв этмангиз мени. Қичик надимингиз бўлай, кафшингизнинг чангини артиб юрай...

Амир Темурнинг қонга ташна кўзлари хиёл жойига тушди, газаб олови салгина пасайгандек бўлди.

— Туринг ўрнингиздин, хўжам!— деди у.— Пайғамбар авлоди эрканингизга шукрона айтинг.

Амир Темур ён томонига ўгирилиб, хув нарида — Хўжаи Хизир масжиди ёнида қўл-оёғи боғланган иккала корфармони

отларга судратиб олиб кетаётганларини кўрди-ю, ёнидаги амирларидан яна бирига буюрди:

— Сўзимни еткур: Конирилга қадар судратиб бориб, бошларини танларидин жудо этингиз... Уста Ўрокнинг гўрига ўзи тушиб кўрсун!.. Ҳе, аттанг, аттанг, ушмундоқ таборик иморатни хароб қилиб қурибдурлар. Мехнату сарф хайф кетибдур...

Кайфи бузук сохибқирон Масжиди жомеъ ховлисига қадам босишни, Катта масжид ва кичик масжидларни кўришни кўнглига сиғдиролмади шекилли, аста-секин юриб отига минди. Амирлар ҳам дарҳол унинг ёнида саф тортишди. Улар янги иморат атрофини айланиб ўтиб, Боғи дилкушо тарафга йўл олишди. Бироз юрганларидан сўнг Амир Темур сафнинг энг ортида, тушкун кайфиятда келаётган вазирни — Хўжа Маҳмуд Шаҳобни ўз ёнига чакиртириб олди.

Х

Куз охирлаб қолди. Кечалари ҳаво совуб, ўт-ўланлар устини қиров қоплаб чиқадиган бўлди. Қорли, аёзли кишни бетахлика, бежавотир ўтказиш тараддуди деҳқонлару чорвадорларни анчадан бери серҳаракат қилиб қўйди. Далага кўчиб чиққанлар кишлик уйларига қайтдилар. Бир неча ҳафта муқаддам гавжум бўлган шолизорлар, қовун-тарвуз полизлари хувиллаб қолди.

Кўч қишлоғида Қайроқ чўпон номи билан юрган Уста Ўрок куз охирларида ўз бошқарувидаги подани Зарафшон дарёси бўйидаги бўшаб қолган полизларда, шолизорларда айлантирадиган бўлди. Баъзи кунлари, у поданинг ортида юриб, Чўпонота тепалиги ёнидан ўтган катта йўлнинг яқингинасигача бориб қоларди. Самарқанддалигида у бошига ихчамгина салла ўраб, эгнига қалами яқтак кийиб юрарди. Кўч қишлоғида у саллани қулоқчин телпақка алмаштирди, устига почапўстин кийиб олди. Шу кўринишда унинг Уста Ўроқлигини у билан бир неча бора суҳбатда бўлганлар ҳам билмасликлари мумкин эди. У пода ортида катта йўлга яқин келиб қолган пайтларда Самарқандга бораётган ёки шаҳардан қайтаётган отлик, эшаклик, пиёда йўловчиларни мунгайибгина кузатар, яқинроқ масофада бўлса ҳатто улар билан саломлашар эди.

Уста Ўрок ички бир туйғу билан Самарқандга интиларди. Самарқанд ҳам уни ҳамишагидек аллақандай сеҳр билан имлаб-қорлаб тургандек эди. Аммо бошқа бир қуч уни шаҳарга боришдан тийиб турарди. Аввало у Масжиди жомени қуришда қатнашган гуноҳкорлардан бири сифатида ўлиб кетишдан чўчирди (у Масжиди жомеъ олдида юз берган мудҳиш манзарани оғизма-оғиз ўтиб келган, қўшиб-чатиб кўпиртирилган мишмишлар орқалигина биларди-да!), қолаверса, ўзини шундоқ табарруқ иморатга сўнгги гиштларни териш навбати етганда

қошиб қолган номард киёфасида тасаввур этиб уяларди... Ана шу ўй-фикрлар Устанинг оёқларига тушов бўлиб турарди.

Уста Ўрок ўйлаб-ўйлаб, шаҳзода Улуғбекка бирорта хат юбориб, иложи бўлса уни кўришга, у орқали Самарқанддаги аҳволни билишга қарор қилди. Бир неча кунгача у хатни қай тарзда бошлаб, қандай тугатиш хусусида бош қотирди. Охирида, ўз билганича, шеърини тарзда қисқа мактуб ёзиб, ўзининг қаердалигини Улуғбекка билдирмоқчи бўлди. Ёзилажак сатрларни ҳам миясида пишириб қўйди. Бир куни эрталаб, подани кишлоқдан ҳайдаб чиқатуриб, муллавачча болалардан қоғоз-қалам сўраб олди. Кундузи молларни анғизга ёйиб юбориб, ўрталикдаги дўнглик устига чиқиб ўтирди-да, ўйлаб юрган сатрларини қоғозга туширди:

Меҳрибон шаҳзодам, тасанно сизга,
Бир сўз бирлан умр бердингиз бизга...
Беркинган манзилим Кўч отли кишлоқ,
Қачон кўчишимни билмасмен бироқ.
Излаш лозим бўлур сизга магарчи,
Бунда менинг отим Кайроқ подачи...

Уста ўрок ўзи битган сатрлар остига имзо чекмади, қоғозни тўрт буклади-да, устига: «Самарқандга етсун, шаҳзода Улуғбекка тексун», деб ёзди. Сўнгра дўнгликдан тушиб, катта йўл томон юрди. Мактубини отлиқ йўловчилардан бериб юборишга юраги дов бермагани учун эшак миниб бораётган ўрта ёшли бир йўловчини тўхтатди. Ундан шаҳарга бориш-бормаслигини сўради. Ижобий жавоб олганидан кейин қўйнидан мактубини чиқарди-да:

— Сиздин катта бир сўровим бордур, оға,— деди.— Кўксаройга яқинроқ жойга бориб турсангиз-да, ушбуни бирор кимсадин ичкарига киргузиб йиборсангиз...

Оддий бир подачидан бунақа таклифни кутмаган йўловчи Уста Ўрокнинг мактубини беихтиёр кўлига олди-ю, қийин аҳволда қолгандек, унга қараб тураверди. Уста Ўрок ўзи ўйлаб қўйганидек ёнидан битта кумуш танга чиқарди-да:

— Мана бул сизнинг хизмат ҳақингизга,— деди. Йўловчи олдиниға пул олишга рўйхушлик бермади, сўнгра, нонлож рози бўлиб йўлга тушди. Уста Ўрок эшак минган йўловчи қирдан ошиб кўринмай кетгунча унинг ортидан қараб қолди. Сўнгра кўнгли жойига тушиб, ортига бурилди.

Бироқ... Камбағалнинг ови юрса ҳам дови юрмайди, дейдилар. Уста Ўрок йўлнинг иккинчи тарафиға ўтиб кетган иккита сигирнинг бошини қайириб қайтаётган пайтда шаҳар тарафдан келаётган бошқа бир эшаклик йўловчи ўзидан ўзи унга сўзланиб қолди:

— Эшитдингизму, амак, Амир Темур тагин чопулга¹ кетибдур?

— Оббо, тагин кетибдурму?— деди Уста Уроқ хайрон бўлиб.— Қачон кетибдур? Қай тарафга йўл олибдур?

— Мана ушбу тунда Хитой сари йўл олибдур,— деди йўловчи.

Уста Уроқ билан йўловчи ўз умрларида бир-бирларини биринчи марта кўриб турган эдилар. Аммо улар уруш-талашлардан безор бўлган эл-улуснинг вакили сифатида бамисоли эски кадрдонлардек сўзлашардилар. Йўловчининг сўзларини эшитиб, Уста Уроқнинг рухи тушиб кетди. «Сароймулк ҳам бирга кетибдурму эркан? Менга меҳрибонлик қиладургон шахзода Улуғбек ҳам бобоси бирлан кетиб қолгон ўлса-я,— деган фикр ўтди Устанинг миясидан.— Анда мактубим бегоналарнинг илкига тушурму?» Уста Уроқ шу ўй билан кўрка-писа йўловчидан сўради:

— Амир Темурнинг набиралари Самарқандда қолибдурларму?

— Сохибкироннинг бутун хонадони йўлга чикибдур. Набираларидин ёлғиз Султон Пирмухаммад Самарқандда қолибдур. Амирлардин Арғуншоҳ қолибдур. Бутун юртнинг инон-ихтиёри энди шул икковнинг измида бўлур эркан.

Юраги орқасига тортиб кетган Уста Уроқ беихтиёр:

— Оббо! Чаток бўлибдур!— деб юборди.

Уста Уроқ жаҳонгирнинг ўн икки амиридан бири бўлиши Арғуншоҳ ҳақида анча-мунча гаплар эшитиб юрарди. Арғуншоҳ чиндан ҳам салла олиш буюрилса, қалла оладиган амалдорлардан эди. Аммо эшаклик йўловчи устанинг кўнглидан ўтганини билмасдан ўз тушунчаси бўйича сўзлади:

— Тўғри айтурсиз,— деди у.— Осойишта тириклик кечирिश ўрнига ушмунча бисёр уруш-чопул қилавериш не дарқор эркан ўзи?!

Йўловчи шу гапларни айтатуриб эшагига хила босди. Уста Уроқ унинг оғзидан эшитган янги хабардан огоҳ бўлдию турган жойида хангу манглигича қолаверди. Бу хабар билан Устани Самарқандга имлаб-чорлаб турадиган сеҳрли ришта «чирт» этиб узилгандек бўлди. Улуғбекнинг Амир Темур хонадони билан сафарга жўнаши эса, Уста Уроқ учун дард устига чипкондек туюлди... «Мактубим кимнинг илкига тушур эркан?— дея ўйланиб қолди у лабини тишлаб.— Кимнинг илкига тушса-да, дуруст бўлмайдур».

Уста Уроқнинг юрагига ваҳима тушиши бежиз эмас эди. Мабодо унинг хати чиндан ҳам Арғуншоҳнинг кўлига тушиб қолса, бераҳм амир Устани излаб топтириши, то Улуғбек сафардан қайтгунича уни ушлаб туриши, зиндонга солиши ёки бирор фалокат билан ўлдириб юбориши ҳеч гап эмас эди...

¹ Чопул — уруш

Шуларни ваҳима билан хаёлидан кечирган Уста бу қишлоқдан ҳам кетишни, ўзини бошқа бир пана жойга олишни мўлжаллаб қолди. Шу боисдан Уста Ўрок кеч киришини сабрсизлик билан кутди.

Кечқурун у пода билан қишлоққа қайтди-да, тунда — эл оёғи тинганидан сўнг ҳеч кимга билдирмасдан йўлга тушди. Кундузи пода боқиб юргандаги йўлаклардан юриб, Зарафшон дарёси кўпригигача борди. Кўприкдан ўтиб, сўлга бурилдию сув оқимига ҳамроҳ бўлиб кетаверди. «Мана эмди тагин саргардонлик кунларинг бошланди, Ўрокбой,— деярди у йўл-йўлакай ўзига.— Пешонанг ушмунча ҳам шўр бўлмаса сенинг! Улугбекнинг сафарга отланганин мактуб йибормасдин аввал-роқ билмаганинг ғалат ўлди-да. Отғон сопқонингнинг тескари кетгани шул эрмасму?»

Уста Ўрок тунда узок йўл юрди. Вакт ярим кечадан оғиб, хўрозлар бир марта кичкираётган маҳалда аллақандай бир қишлоқ яқинида пўстинига ўраниб озгина дам олди. Тонг бўзараётган пайтда ўрнидан туриб яна йўлга тушди. Дарё бўйида ўсган ёввойи жийдазорларни, жангалзорларни оралаб юрди, қишлоқ ичидан ўтди. Юрагига ваҳима тушганидан қанча юрса оздек кўринарди, гўё ортидан қимдир қувиб келаётгандек бўлаверарди.

Уста Ўрок тахминан пешин пайтларида Алиобод деб аталмиш бир қишлоқнинг ҳаммоми ёнидан чиқиб қолди. Ҳаммом соҳиби унинг кўзига одамшаванда киши кўринди. Уста Ўрок унга ўзининг саргардон йўловчи эканлигини айтиб, шу ерда бир неча кун дам олишга изи сўради. Соҳиб эса, чамаси кўпдан бери шу тахлид бир хизматкорга зориқиб юрган бўлса керак, уни гўлохлик хизматига таклиф этди. Уста Ўрок соҳибнинг таклифига рози бўлди. Шу ерда ишлаб, ётиб юраверди. Уста Ўрокнинг юрагида ягона бир ният — умрининг сўнгги кунларини Самарқандда ўтказиш илинжи бор эди. Ана шу илинж уни узок-узокларга кетиб қолишга йўл қўймас эди.

XI

Қиш қаттиқ келди. Жаддий¹ ойида уч бора росмана қор ёғди. Самарқанд атрофидаги тоғу қирлар қордан қалингина «теппак» кийиб олишди. Аёз қучли эди. Офтоб чиққан кунларда ҳам деярли эрувгарчилик бўлмасди. Далв² ойида яна бир неча марта ёғингарчилик бўлди. Далалар оппок кўрпа остида мириқиб ухларди.

Қиш қанчалик қаттиқ келган бўлса-да, Уста Ўрок совукдан азият чекмади. Ҳаммом гўлаҳининг тирикчилиги маълум:

¹ Жаддий — декабрь

² Далв — январь

асосий вақти ўтин ташиш ва олов ёкиш билан ўтади. Тунлари эса, ҳаммомнинг иссиққина остонасида хузур қилиб ухлайди. Алиободдаги ҳаммом киш фаслида шахарлардагидек гавжум бўлар, ечиниш хонасининг ёнидаги баландроқ қилиб қуриланган меҳмонхонада беш-ўн нафар мусофир тунаб ҳам қолаверар эди. Бу ерга кўшни кишлокларнинг одамлари ҳам ўзларини поклаш учун келишар, ёз ва куз фаслларида меҳнат билан банд бўлган дехқонлар кўпинча шу ерда бир-бирлари билан учрашар, ҳаммом ёнидаги махсус хонада бир коса шўрва ёки бир пиёла чой устида вақтлари борича суҳбатлашар эдилар. Уста Ўроқ, ҳаммом соҳибининг маслаҳатига кўра, Алиободга келган дастлабки ҳафталариданоқ дўлаҳлик хизматидан ташқари ҳар куни катта бир қозонда шўрва қайнатадиган бўлди. Шу сабабли уни ҳеч ким «гўлаҳ» деб атамасди, ҳамма «ошпаз чол» деб гапирарди.

Бутун умри уруш-ғалашларда кечган соҳибқирон Амир Темур 807 хижрий сананинг жаддий ойида ўзининг сон-саноксиз лашқари билан навбатдаги сафарга йўл олди. Бундан сал муддат аввал Туркия ва Гуржистон тупроғидан ғалаба билан қайтган Амир Темур Самарқандда ҳаммаси бўлиб уч ойгина дам олди. Ёши олтмиш тўққиздан ўтиб, етмишни қоралаб бораётган, кексайиб қолган кекса жаҳонгирнинг қалби ер юзидаги яна бошқа эл-улусларни ўз давлати ихтиёрига кўшиб олиш, мамлақати худудларини яна ҳам кенгайтириш ишқи билан ёнарди.

Кўпдан бери Хитой устига юришни мўлжаллаб юрган буюк соҳибқирон йўлга чиқиш олдидан ўз амирлари, диний уламолар, вазирлар, саркардалар билан кенгаш ўтказди. Ҳеч бўлмаса, бундан бу ёғига ҳаловатли ҳаёт кечириш ниятида юрган айрим беклар, амирлар, саркардалар сафарни киш чиққунча кечиктириш, нафасни ростлаб олиш лозим, деган мазмундаги таклифни ўртага ташладилар. Сафарни ҳозирдан кечиктирмаслик зарур, деган уламолар, саркардалару амирлар эса, ўз мулоҳазалари билан эмас, жаҳонгирнинг майлига кўра сўзладилар.

Амир Темур ўз фикрида қатъий эди, сафарга чиқиш муддати кечиктирилмади. Лашқарлар, айрим сардорлар, саркардалар орасида янги юришга нисбатан нохуш қайфият борлигини сезган соҳибқирон Шош¹ шаҳрида яна кенгаш ўтказди. Унинг қатъий фикрига кўра, лашқар ўз йўлини давом эттирди. Ўтроп шаҳрига етганларида аёз яна ҳам кучайиб кетди. Дарёнинг икки қирғоғидан анча ичкарилиқкача сув устини юпқанига муз қоплаганди, факат ўрталикда сувнинг ҳаракат оқими аранг қўриниб турарди. Лашқарларда ҳам, саркардаларда ҳам яна иккиланиш бошланди. Музлаган дарё ҳам, унинг ор-

¹ Шош — ҳозирги Тошкент

тидаги яланглик ҳам барчанинг назарида нажотсиз, хосиятсиз ўпкон бўлиб кўринарди.

Лашкарларидаги иккиланишни пайқаган соҳибқирон Амир Темур уларни дадиллантириш учун дарёга биринчи бўлиб ўзи от солди. Амир Эгов Темур ва бир-икки саркарда унинг ёнидан, ортидан юрдилар. Жаҳонгирнинг остидаги от қирғоқдаги музга етганда чўчиб ортига тисарилди, кандайдир нохушликни сезгандек кишнаб юборди. Темур отга қамчи босди. От силтаниб олдинга интилди, музни қисирлатиб синдирганича ичкарилаб борар экан, дарё ўрталиғига етай деганда, нима сабабдандир тойғаниб кетди, орқаси билан ўтириб қолди. Отдан сирғалиб бораётган, салкам кўкрагигача сувга ботган Темурни бир саркарда кўлтигидан аранг ушлаб олди. Амир Эгов Темур унга ёрдамга келди. Дарё ўртасида оқимнинг кучи зўр эди. Амир Темурнинг оти, югани оёғига илиниб қолдими ёки бошқа сабаб бўлди, негадир ўзини ўнглаб ололмади. Бир-икки силтандию бошини кўтарганча оқиб бораверди. Охири кўпчиликнинг кўз олдида чўкиб кетди.

Хаммаёғи шалаббо ҳўл бўлган кекса соҳибқиронни қайтариб қирғоққа олиб чиқдилар. Бир неча киши уни кўлтигидан суяганча чодирга олиб борар эканлар, у йўл-йўлакай:

— Барибир йўлимиздин қайтмағаймиз. Саёз кечув излангиз, ушбу дарёдин ўтурмиз,— деб борар эди.

Бироқ, бу гал унинг айтганлари рўёбга чиқмади. Қаттиқ аёзда сувга ботиб, ўзини олдирган Амир Темурда ўша соатдан эътиборан зотилжам касаллиги бошланган эди. Лашкар Ўтрорда туриб қолди. Соҳибқирон ўзининг шу ердаги хос хонасида узок ётди. Амир Темурнинг даволовчи табиби Файзуллои Табрзий жаҳонгирнинг соғлигини ҳар куни кўздан кечириб, лозим муолажаларни бажариб турди. Касаллик тобора оғирлашиб, ниҳоят икки ой деганда ер юзини титратган жаҳонгир Ўтрорда оламдан кўз юмди.

Юртни, эл-улусни ваҳимага туширмаслик, тож-тахт талашлари дафъатан авж олиб кетмаслиги учун дастлабки кунларда Амир Темурнинг ўлимини сир тутдилар. Унинг жасадини имижимида Самарқандга келтириш, сўнгра дафн этиш лозим эди. Шу мақсадда бутун лашкар Ўтрордан изига қайтди.

Соҳибқироннинг бир неча набиралари ҳамда ўнлаб қоровул суворийлар билан лашкардан барвактроқ йўлга чиққан улуғ малика — Сароймулк хоним Самарқандга бир кун аввал етиб келди. Амир Темурнинг жасади етиб келгунга қадар бу ерда дафн маросимларига тадорик кўрилиши лозим эди. Бироқ, бу ерда улар қутилмаган тўсикка дуч келдилар: Султон Пирмуҳаммад Ургут тарафга шикорга кетгани туфайли Самарқанддаги барча дарвозаларни беркитиб олган тўнкафеъл амир Арғуншоҳ Бибихоним бошлик кишиларни шаҳарга киритмади.

— Дарбоза ачкичин Султон Пирмуҳаммадин бўлак кишига бермейим!— деганича оёқ тираб туриб олди амир Арғуншоҳ. Бибихоним ва унинг билан бирга келганлар ноқудай

вазиятда қолдилар. Амир Темурининг ўлими ҳақида амир Арғуншоҳ сиңгари тўнкафеъл кимсаларга сира ҳам оғиз очиб бўлмади. Шаҳар ташқарисида дилдираб тураверишдан фойда йўқлигини сезган улўғ малика ўз атрофидаги суворийларга:

— Бирор ёвуқрок дех сари йўл олув даркор,— деди. Бироз юрганларидан сўнг қўшиб қўйди.— Ёвуқрок дехга қўнмагаймиз, хавфлидур, олисроқ қўнур эрсак, бежавотир дам олмоқ мумкин бўлур...

Бибихоним ва унинг суворийлари дам олиш учун шу Алиободнинг ҳаммомини танладилар. Ун беш-йигирма чоғли суворийнинг тўсатдан келиб таппа-таппа отдан тушаётганини кўрган ҳаммом соҳиби ҳам, гўлаҳ Уста Ўроқ ҳам қўрқиб қолишди. Соҳиб эндигина уйига кетмоқчи бўлиб турган эди. Уста Ўроқ эса, шўрвадан бўшаган қозонни, сопол қосаларни ювиб бўлиб, ҳаммом ортидаги чала ёнган тарашаларга сув сениб ўчирарди.

— Ҳаммом соҳиби сиз эрурмисиз?— деб сўради суворийлар бошлиғи йўғон, дўриллоқ товушда. Ўзича, бирор ноқаснинг игвоси билан бало-қазога учрадим шекилли, деб юраги пўкиллаб турган соҳиб кўрка-писа:

— Мен бўлурмен, таксир,— деди.— Ҳизмат буюринг, бажарурмиз...

— Биз соҳибқирон Амир Темури одами эрурмиз. Шул ўттиз чоқли суворийга бир кечалик қўналга, емак зарурдир.

— Пойқадамларингизга ҳасанот, таксир! Етса молимиз бирлан, етмаса жонимиз бирлан хизмат этурмиз.

— Отларимизга ҳам ем бергайдурсиз,— деди суворийлар бошлиғи.

— Ем-хашак ҳам топилур, таксир. Лузум кўрсангиз хонадонлардин ҳам ётоқ топилур.

— Шул ҳаммомда илож топиб нафас ростлағайми. Тонг бирлан йўлга чиқадурумиз...

Сароймулк хоним билан бир неча қаниз ҳамда соҳибқироннинг икки ёш набираси — Улуғбек ва Иброҳим Султон ҳаммом ёнидаги махсус хонага ўрнашдилар. Суворийлар бошлиғи ва айрим суворийлар учун ҳаммом остонасига, ҳаммом йўлагигадаги дастлабки хоналарга кўрпачалар тўшалди. Саккизўн чоқли суворий отдан тушмасдан ҳаммом атрофида у ён-бу ён айланиб юришди.

Уста Ўроқ, ҳаммом соҳибининг топшириғи билан, қозон остига қайтадан ўт ёқиб, шўрва тайёрлашга киришди. У ҳаммом ортида юргани учун келганларнинг барчаси сарбозлар бўлишса керак, деб ўйлаган эди, улар орасида Сароймулк хоним билан соҳибқироннинг неваралари борлигини билмас эди...

Шаҳзода Улуғбек шўрва сузилаётган пайтда икки сарбоз ҳамроҳлигида ҳаммом атрофини айланишга чиқди. Бироз айланиб юрганларидан сўнг улар ўчоқбошига келдилар. Бу маҳалда ошпаз чол — Уста Ўроқ сўнгги қосаларга овқат су-

заетган эди. Шу пайт шўрва ташиётган сарбозлардан бири чолдан сўраб қолди:

— Бир тоифа сарбозлар хуракни мўлроқ ейдулар, қонда томоқ етарлиму?

— Томоқ етарлидур, таксирлар, етмаса яна пишиурмиз,— деди чол.

Боядан бери Уста Ўрокни танигандай бўлиб, лекин иккиланиб турган Улуғбек чолнинг овозини эшитганидан кейин:

— Сиз қимсиз? Уста Ўрок бобом эрмасмусиз?— деб юборди ва қозонни айланиб ўтиб, яқинлаб келди. Кутилмаганда Уста Ўрок шошиб қолди:

— Сиз... сиз... Улуғбек?— деди у олдигинасида турган шахзодага.— Сарбозлар орасинда келган эрдингизму?

— Шундай, Уста бобо.

— Э, шахзодам, бормусиз?! Сизни ҳам кўрар кун бор эрканку!

Уста Ўрокнинг ўнг қўлида чўмич бўлгани учун чап қўли билан Улуғбекнинг елкасидан қучиб, унинг пешонасидан ўпди, сўнгра кўзларидан чиққан икки томчи ёшни кафтининг орқаси билан артиб ташлади.

— Сизни кўролмасдин ўлиб кетар бўлдум, деб юриб эрдим, шахзодам.

— Мен ҳам сизни тирик кўрганимдин хурсандмен, Уста бобо.

— Сизнинг иноятингиз, меҳрингиз бирлан омон қолғонмен, шахзодам, мана, Оллога шукр, тирик юрибдурмен.

— Самарқандга қачон борурсиз, Уста бобо?

— Олло насиб этса, борурмиз, шахзодам. Сизлардин изн ўлса... Гуноҳим кечирилғон ўлса...

— Уста бобо, сизнинг жонингизга қасд этган Муҳаммад Жалда қатл этилди, эшитдингизму?

— Эшитиб эрдим, шахзодам. Валеқ, ишониб-ишонмағон эрдим...

— Эмди Самарқандга борсангиз бўладур, Уста бобо, хатар йўқ. Ҳозир қатта бибим ҳам шул манзилдадурлар.

— Ие, Сароймулк хонимни айтадурсизму?

— Бале.

— Нечук шамол учирди, шахзодам? Қайдин келадурсиз, қайга борадурсиз? Сафарга бемаҳал отланибдурсизлар?

Амир Темурнинг ўлими хусусида сўзлаш манъ этилгани сабабли ўн бир ёшли Улуғбек ҳам бу ҳақда сўзламади.

— Э, бобожон, узоқ манзиллардин келурмиз. Тонг бирлан Самарқандга борурмиз...

Амир Темур бобосининг ўлимини эслаб хўрлиги келди шекилли, Улуғбек бурилиб кета бошлади.

— Яхши дам олингиз, шахзодам, дуруст тушлар кўринг,— деди Уста Ўрок унинг ортидан қараб...

Сароймулк хоним, кечки таомдан сўнг, Уста Ўрокни ўзи кўнган хонага чорлатди. Сароймулк хоним хонанинг тўрида,

баланд кўрпачалар устига чўккан эди. Унинг икки ёнида икки канизак маликанинг буйруғига маҳтал ўтиришарди. Уччаланинг ҳам юзига бурка тортилган. Улардан куйроқда, ўнг тарафда Улуғбек билан Иброҳим Султон икки сарбоз ҳакамлигида сатранж ўйнашарди. Хонанинг тўрт тарафида шам ёниб турарди.

— Ассалому алайкум, улуғ маликам!— деди Уста Ўрок эшик олдида туриб, ўнг қўлини кўкрагига қўйганича.

— Ваалайкум ассалом! Қелинг, Ўрокбой, бори-бардаммисиз, омон-эсонмисиз?— деди Бибиҳоним.

— Кўп раҳмат, улуғ маликам! Ўзингиз сихат-саломат юрибдурсизму? Сохибқиронимиз эл-улус бахтига соғ-омонмулар?

— Сизга олқиш бўлсин, Ўрокбой,— деди Бибиҳоним сўнгги гапни эшитмагандек.— Сизнинг кўп азият-азоб чекканингизни эшитиб эрдим. Шундай иморатга усталик қилиб, савоб ўрнига увол олдингиз, бори гапдин хабардормен...

Сароймулк хоним шу гап асносида юзидаги буркани кўтариб орқага ташлади. Уста Ўрокнинг назарида хона аввалгидан кўра хийла ёришиб кетгандек бўлди. Қанизлар ҳам маликага тақлид этишиб, юзларини очиб юборишди. Уста Ўрок хайрату хаяжон билан Бибиҳонимга тикилганича:

— Ташаккур, улуғ маликам, минг бор қуллук сизга!— деди. Унинг бу сўзлари Сароймулк хонимнинг гапларига жавоб тарзида айтилдими ёки ўз жамолини унга яна бир бор кўрсатгани учун севгилисига раҳмат тарзида айтилдими — буни Уста Ўрокнинг ўзи ҳам билмасди. Бибиҳонимнинг юз-кўзида аввалгича тароват, нур, аёлларга хос майинлик ва меҳр бор эди. Шу пайт Улуғбек ўйиндан бош кўтариб, Бибиҳонимнинг ёнига борди-да, бибисининг пинжига тикилиб, қулоғига нималарнидир деб шивирлади. Сароймулк хоним, йўқ, мумкин эмас, дегандек бошини сарак-сарак қилди. Улуғбек яна жойига келиб ўтирди.

— Эмди бундин буён Олло омадингизни бергай, Ўрокбой,— деди Бибиҳоним сўзини давом эттириб.— Ҳар бандани мўъмин пешонага ёзилгани кўрур эркан, тақдирга бир нимарса деб бўлмас эркан... Самарқандга боринг, ўз қўлингиз бирлан қурган иморатни кўринг. Магар бирор нимарсага зориксангиз, айтинг, илкимиздин келур эрса, кўмақ бергаймиз.

— Минг бор раҳмат, улуғ маликам, шу сўзларингизнинг ўзи биз учун бебаҳо иноятдур. Сизни, меҳрибон шахзодам Улуғбекни бир умр унутмағайман. Хайр, ҳамиша соғ-саломат юрингизлар, улуғ маликам!

Уста Ўрок узок туришни ўзига эп кўрмай хонадан чикди. У йўл-йўлакай ўйлаб борар эди: «Илкимдин келса, кўмақ этурмиз», дейди-я. Сохибқироннинг аёли — улуғ маликанинг илқидин келмас не бор эркан ўзи?.. Майли, сохибжамолим, сендин менга ҳеч нимарса даркор эрмас. Ўрокбойнинг жамолинга яна бир бор мушарраф этдинг, садокатли қўлинг учун шу иноятнинг ўзи ҳар қанча мол-дунёдин ортукдур...»